

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ**

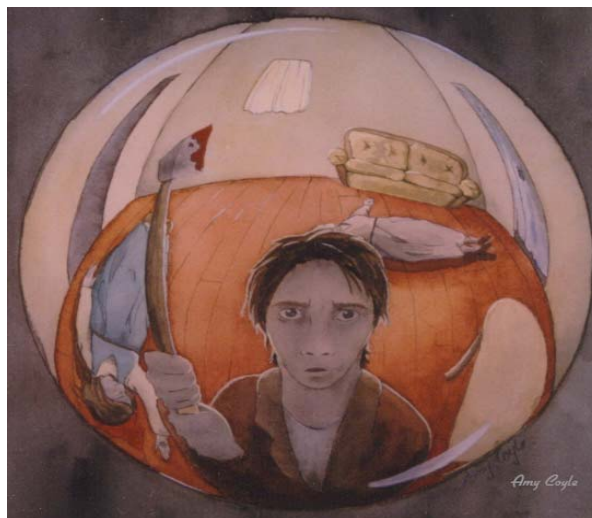
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Θέμα: Φ. Ντοστογιέφσκι *‘Έγκλημα και Τιμωρία: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση της πράξης του ήρωα Ρασκόλνικοφ*

Τριμελής Επιτροπή: Ε. Καλπουρτζή

Α. Κουκουτσάκη

Ε. Παπαγαρουφάλη

ΕΛΕΝΗ ΜΟΥΛΟΥ

Αθήνα, 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1^ο ΜΕΡΟΣ:

Ο ΗΡΩΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

1.1 Ο Ρασκόλνικοφ αντιμέτωπος με την επικείμενη πράξη του

2.2 Η σχέση του Ρασκόλνικοφ με τον ανακριτή Πορφύρη και τη Σόνια

2^ο ΜΕΡΟΣ:

ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ ΤΟΥ ΡΑΣΚΟΛΝΙΚΟΦ

2.1 Η Φιλοσοφική Θεώρηση του Ντοστογιέφσκι

2.2 Το Χριστιανικό Πρόσωπο: το νομικο-ηθικό πρόσωπο ως μεταφυσική οντότητα

2.3 Η Έξη, η Πράξη και το Πεπρωμένο

2.4 Η Ηθική των Εξαιρετικών και των Κοινών Ανθρώπων

2.5 Η Ενοχή και οι Τύψεις Συνειδήσεως

2.6 Η Επιβολή της Εξωτερικής Τιμωρίας: Το Κάτεργο

3^ο ΜΕΡΟΣ:

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Μια Κριτική στην Έννοια της Ελευθερίας του Ντοστογιέφσκι

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εκκίνηση της συζήτησης στην παρούσα εργασία αποτελεί ο τρόπος με τον οποίο πραγματεύεται την έννοια της ελευθερίας ο Φ. Ντοστογιέφσκι στο έργο του *Έγκλημα και Τιμωρία*. Το μυθιστόρημα προσφέρεται ως υλικό για ποικίλες αναλύσεις, αλλά το παρόν κείμενο θα εστιάσει στον κεντρικό φιλοσοφικό άξονα του ρώσου συγγραφέα, την έννοια της ελευθερίας σε σχέση με την ταύτιση νόμου και ηθικής. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η φράση του ότι η συμμόρφωση στο νόμο και η παραδοσιακή χριστιανική ηθική αποτελούν τα θεμέλια για μια δημιουργική ζωή. Φωτίζοντας τα κομβικά σημεία που απαρτίζουν τη φιλοσοφική θεώρηση του Ντοστογιέφσκι, π.χ τις έννοιες της ελευθερίας και του κακού, θα περάσουμε από τη φιλοσοφία του συγγραφέα στην πράξη του ήρωα Ρασκόλνικοφ προκειμένου να καταδείξουμε τις αντιφάσεις στις οποίες υποπίπτει ο Ντοστογιέφσκι.

Η ανάπτυξη του θέματος ακολουθεί την εξής διάταξη:

Στο πρώτο μέρος γίνεται μια σύντομη παρουσίαση του μυθιστορήματος και του ήρωα. Στο πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο *Ο Ρασκόλνικοφ αντιμέτωπος με την επικείμενη πράξη του*, παρουσιάζονται τα στοιχεία που απαρτίζουν τον χαρακτήρα του ήρωα και το γεγονός ότι έρχεται αντιμέτωπος με ένα έγκλημα που θέλει να διαπράξει. Στο δεύτερο κεφάλαιο, που τιτλοφορείται *Η σχέση του Ρασκόλνικοφ με τον ανακριτή Πορφύρη και τη Σόνια*, περιγράφεται η σχέση του ήρωα με δυο πρόσωπα, τα οποία παίζουν καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας μετά την τέλεση του εγκλήματος από τον Ρασκόλνικοφ.

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η ανάλυση του μυθιστορήματος και της πράξης του Ρασκόλνικοφ. Το πρώτο κεφάλαιο, με τίτλο *Η φιλοσοφική θεώρηση του Ντοστογιέφσκι*, αναλύει τα βασικά ζητήματα που απασχολούν τον ρώσο συγγραφέα στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα, που δεν είναι άλλα από τα ζητήματα της ελευθερίας και του κακού. Το επόμενο κεφάλαιο τιτλοφορείται *Το χριστιανικό πρόσωπο: το νομικο-ηθικό πρόσωπο ως μεταφυσική οντότητα*— εδώ μας φάνηκαν χρήσιμες δυό έννοιες του προσώπου, αυτήν που περιγράφει ο Μωϋσ και του χριστιανικού προσώπου, όπως αναλύεται από τον Χ. Γιανναρά. Στο τρίτο κεφάλαιο *Η έξη, η πράξη και το πεπρωμένο* γίνεται μια προσπάθεια ανάλυσης της πρακτικής του Ρασκόλνικοφ χρησιμοποιώντας μια έννοια-κλειδί του Π. Μπουρντιέ, την έξη (habitus). Στη συνέχεια, στο κεφάλαιο που φέρει τον τίτλο *Η ηθική των εξαιρετικών και των κοινών*

ανθρώπων' γίνεται μια παραπομπή στην ηθική κυρίων και δούλων, όπως αυτή διατυπώνεται από τον Νίτσε στη *Γενεαλογία της Ηθικής*.

Το επόμενο, πέμπτο κεφάλαιο αναφέρεται στις έννοιες της ενοχής και των τύψεων της συνείδησης οι οποίες βασανίζουν τον ήρωα μετά τη διάπραξη της εγκληματικής πράξης. Οι αναλύσεις του Νίτσε στη *Γενεαλογία της Ηθικής* και της *Ηθικής Φιλοσοφίας* του Jankelevitch αποδείχθηκαν χρήσιμα εργαλεία στην ανάπτυξη του συγκεκριμένου μέρους της εργασίας. Το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους, *'Η επιβολή της εξωτερικής τιμωρίας: το κάτεργο'*, αναφέρεται: α) στη συνεργασία του δικαστικού με τον πρωτοεμφανιζόμενο τότε ψυχιατρικό λόγο προκειμένου να εκδικαστεί η υπόθεση του ενόχου και β) στο πως η απομόνωση του ένοχου Ρασκόλνικοφ συμβάλλει στη συνειδητοποίηση της αλλοτρίωσής του και στην πνευματική μεταστροφή του.

Τέλος, στο τρίτο μέρος της παρούσας εργασίας επιχειρείται μια κριτική στην έννοια της ελευθερίας του Ντοστογιέφσκι προκειμένου να φανούν οι αντιφάσεις οι οποίες χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο έργο. Σ' αυτό το σημείο οι έννοιες της αυτονομίας και της ετερονομίας του Καστοριάδη, όπως και η έξη του Μπουρντιέ θα αποτελέσουν τα κυριότερα εργαλεία για τη στήριξη των επιχειρημάτων μας.

1^ο ΜΕΡΟΣ: Ο ΗΡΩΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

1.1 Ο Ρασκόλνικοφ αντιμέτωπος με την επικείμενη πράξη του

Τον Σεπτέμβριο του 1865, ο Ντοστογιέφσκι με μια επιστολή στον διευθυντή του περιοδικού *Ρώσικος Μηνύτορας*, Κάτκοβ, αναφέρει: «Η ιδέα του βιβλίου μου, απ' όσο μπορώ να κρίνω δεν αντιστρατεύεται την κατεύθυνση του περιοδικού σας. Απεναντίας μάλιστα. Πρόκειται για την ψυχολογική καταγραφή ενός εγκλήματος. Ένας νέος διωγμένος από το πανεπιστήμιο, ταπεινής καταγωγής, επηρεασμένος από μερικές αλλόκοτες και κακοχωνεμένες ιδέες που κυκλοφορούν σήμερα, αποφασίζει να σκοτώσει» (Παπαγιώργης, 1990: 229-230). Ο ήρωας της ιστορίας ονομάζεται Ροντιόν Ρασκόλνικοφ Ρομάνοβιτς. Πρόκειται για έναν φοιτητή Νομικής, φτωχό και ταπεινής καταγωγής που αναγκάζεται να εγκαταλείψει το πανεπιστήμιο, καθώς του λείπουν τα μέσα για να ζήσει. Από την αρχή του μυθιστορήματος, ο συγγραφέας τοποθετεί τον Ρασκόλνικοφ ανάμεσα σε οριακές εκδοχές. Όπως δείχνει και το όνομά του¹, πρόκειται για έναν χαρακτήρα σχισματικό, με δύο αντιφατικές όψεις. Σαν να πρόκειται για δύο προσωπικότητες που κατοικούν σ' ένα σώμα.

Ο Ρασκόλνικοφ ως φοιτητής νομικής θεωρεί αναγκαία την υποταγή σε ένα σύνολο κανόνων που λογίζονται ως δίκαιοι. Ταυτόχρονα, όμως, η δυσχερής κοινωνική και οικονομική κατάσταση του ίδιου, όπως και πολλών άλλων ανθρώπων που ζουν μέσα στην εξαθλίωση και τη δυστυχία, του υπενθυμίζει πως αυτή η υποταγή στο νόμο συντείνει στην αναπαραγωγή της κοινωνικής αδικίας και ανισότητας. Ο Ρασκόλνικοφ, φέροντας τα χαρακτηριστικά ενός μηδενιστή, αρνείται τη θρησκεία και το Θεό: πώς να δεχτεί κανείς ένα Θεό δίκαιο και πανάγαθο, όταν γύρω του μαίνεται ατιμώρητη η αδικία και η αθλιότητα;

Από τη μια, μέσα στη στενάχωρη μοναξιά του και στο αίσθημα αποστροφής που νιώθει για τους άλλους εμφανίζεται βίαιος, αλαζονικά περήφανος και ακοινώνητος. *«Ήταν σκληρός με τον εαυτό του, πολύ φτωχός και είχε μια περηφάνια ελάχιστα κοινωνική, που κρατούσε τους άλλους σε απόσταση. (...)Μερικοί συμφοιτητές του έβρισκαν πως έπαιρνε ένα περιφρονητικό ύφος όταν κοίταζε τους ανθρώπους, σαν να ήταν όλοι τους παιδιά, σαν να τους ξεπερνούσε όλους στο μυαλό, στις γνώσεις, στις ιδέες, κι έβλεπε τις δικές τους ιδέες και τα δικά τους ενδιαφέροντα σαν πράγματα κατώτερης*

---

¹ Raskol στα ρωσικά σημαίνει σχίσμα

ποιότητας» (Ντοστογιέφσκι, 2006:74, τόμος Α). Από την άλλη, παρουσιάζεται συναισθηματικός, ευαίσθητος και ευγενικός, έτοιμος να προσφέρει τη βοήθειά του και να ευεργετήσει τους φτωχούς και εξαθλιωμένους συνανθρώπους του από το υστέρημά του. *«Την περασμένη εβδομάδα ο μακαρίτης μου διηγήθηκε με λεπτομέρειες ολόκληρη τη ζωή του. (...) Από κείνο το βράδυ γίναμε φίλοι. Επιτρέψτε μου λοιπόν τώρα να ... συμβάλω κάπως κι εγώ για την κηδεία ενός φίλου που δεν υπάρχει πια. Να... είκοσι ρούβλια, μου φαίνεται, κι αν μπορούν αυτά να σας ανακουφίσουν κάπως...εγώ...μ' ένα λόγο θα ξαναπεράσω αύριο...»* (Ο.π: 230).

Παίρνοντας ως έναυσμα τα λόγια του μέθυσου Μαρμελάντοφ, που συναντά ο Ρασκόλνικοφ μια βραδιά σε ένα μπαρ: *« Η εξαθλίωση είναι ένα κακό ελάττωμα. Στη φτώχεια διατηρείτε ακόμα την ευγένεια των έμφυτων συναισθημάτων σας! Στην εξαθλίωση, όμως, ουδείς κατόρθωσε να τη διατηρήσει (...) γιατί στην εξαθλίωση εμείς οι ίδιοι πρώτα πρώτα είμαστε έτοιμοι να ατιμάσουμε τον εαυτό μας»* (Ο.π: 29), οργανώνει ένα αποτρόπαιο έγκλημα με σκοπό (όπως φαίνεται στην αρχή του μυθιστορήματος) να εξασφαλίσει κάποια χρήματα για να μπορέσει να συντηρηθεί ο ίδιος και η οικογένειά του και να καλύψει, επίσης, τα έξοδα των σπουδών του. Σχεδιάζει να δολοφονήσει την Αλιόνα Ιβάνοβνα, μια πλούσια 'σαν εβραίο', γριά ενεχυροδανείστρια, και να ληστέψει τα χρήματά της.

Το θέμα που προκύπτει εδώ είναι ότι ο Ρασκόλνικοφ δεν σχεδιάζει το έγκλημα για οικονομικούς λόγους — η κλοπή των χρημάτων είναι μόνο η αφορμή (ούτως ή άλλως θα μπορούσε να εξασφαλίζει χρήματα για να ζει παραδίδοντας μαθήματα). Ο ήρωας απλά θέλει να ερευνήσει τα όρια της ανθρώπινης ύπαρξής του. Το ερώτημα που τίθεται είναι το εξής: τολμά ο άνθρωπος να διαπράξει ένα στυγερό έγκλημα ή όχι; Αντέχει ή δεν αντέχει ο άνθρωπος το φόνο; Ο Ρασκόλνικοφ δίνει προτεραιότητα στο ηθικό, κατ' εκείνον, μέρος της πράξης του (για τον ήρωα ένας φόνος δεν ανήκει απαραίτητα στις ανήθικες πράξεις, ένας φόνος μπορεί να χαρακτηριστεί 'ηθικώς καλός' όταν στοχεύει στην επίτευξη ενός 'ανώτερου' σκοπού, π.χ στο καλό της ανθρωπότητας) παρά το γεγονός ότι αυτή η πράξη αποτελεί σοβαρό νομικό παράπτωμα.

Ο ίδιος έχοντας αναπτύξει μια θεωρία που διακρίνει τους ανθρώπους σε ανώτερους και κατώτερους, αποπειράται να αποδείξει στον εαυτό του ότι μπορεί διά της πράξης να σταθεί ψηλότερα από την καταθλιπτική μετριότητα των κοινών ανθρώπων, με λίγα λόγια να αποδείξει την εξαιρετικότητά του, και να σώσει μελλοντικά την ανθρωπότητα. Είναι ένας άνθρωπος που έχει κέντρο τον εαυτό του και δεν θέτει πάνω από αυτόν καμία άλλη αρχή, που στηρίζεται λογικό του, δεν

αναγνωρίζει καμία εξωτερική αυθεντία και κανένα ηθικό χαλινάρι δεν τον συγκρατεί στις επιδιώξεις του. Μέσα σ' αυτή την αίσθηση παρεξηγημένης ελευθερίας, ο ήρωας θα φτάσει στο έγκλημα σε μια απεγνωσμένη προσπάθεια να απεγκλωβιστεί από τα δεσμά του.

Το ζητούμενο του Ρασκόλνικοφ είναι η κυριαρχία. Θέλει να πάρει τη μοίρα του στα χέρια του, θέλει να αποφασίζει ο ίδιος για τη ζωή του και να την κατευθύνει. Θέλει να γίνει κυρίαρχος του εαυτού του όντας αυτόνομος και ελεύθερος. Η κυριαρχία, όμως, επί του εαυτού του προϋποθέτει την απόδειξη της τολμηρότητάς του, και πιο συγκεκριμένα της εξαιρετικότητάς του. Έτσι, παίρνει την απόφαση να διαπράξει το φόνο για να αποδείξει ότι μπορεί να σταθεί ψηλότερα από τη μετριότητα που χαρακτηρίζει τους 'κοινούς' ανθρώπους.

Οι εσωτερικοί μονόλογοι του Ρασκόλνικοφ αποκαλύπτουν ότι το καθήκον και η συνείδηση αποτελούν θεμελιώδη στοιχεία της μελλοντικής πράξης του. Σχεδιάζοντας το έγκλημα ο πρωταγωνιστής έρχεται αντιμέτωπος με δύο φραγμούς. Το νόμο και την ηθική. Ο νόμος, ως σύνολο υποχρεωτικών, αντικειμενικών και γενικών ρυθμιστικών κανόνων που επιβάλλονται στις ανθρώπινες κοινωνίες από κάποια νομοθετική αρχή, και η ηθική, ως σύνολο αρχών, αξιωμάτων, άτυπων κανόνων που προσδιορίζουν τη βάση της ηθικής συμπεριφοράς των μελών μιας κοινωνίας, που υπαγορεύουν, δηλαδή, στον άνθρωπο τι οφείλει να πράττει και τι όχι σε κάθε περίπτωση.

Αν και η επικείμενη πράξη είναι εντελώς ασύμφωνη με τις προσταγές του νόμου, τον Ρασκόλνικοφ φαίνεται να τον απασχολεί περισσότερο το ηθικό κομμάτι της πράξης. Θεωρεί ηθικά ανάρμοστο να οπλίσει το χέρι του με ένα μπαλτά και να δολοφονήσει τη γριά τοκογλύφο, ενώ παράλληλα προσεύχεται στο Θεό να του δείξει το σωστό δρόμο, ώστε να απαρνηθεί το καταραμένο του όνειρο. Εδώ πρέπει να σημειωθεί ότι στην αρχή του μυθιστορήματος ο ήρωας εμφανίζεται άθεος. *«...είναι δυνατόν να πάρω ένα τσεκούρι...να τη χτυπήσω στο κεφάλι, να της λιώσω το κρανίο... (...)τι μου συμβαίνει τώρα; Γιατί αμφιταλαντεύομαι ως τώρα; Χτες ακόμα έλεγα μέσα μου πως η ατιμία αυτή, αυτή η βρωμιά, που είναι τόσο πρόστυχη...και μόνο που το σκέφτηκα, πάγωσα από τη φρίκη...όχι δεν θα το άντεχα! Ακόμη κι αν παραδεχτούμε ότι όλοι μου οι υπολογισμοί είναι σωστοί πέρα για πέρα, ότι όλα αυτά είναι ξεκάθαρα σαν το φως της ημέρας, σαν τα μαθηματικά- ακόμη και τότε, Θεέ μου, δεν θα το αποφάσιζα. Δεν θα μπορούσα ποτέ να το κάνω, ποτέ, ποτέ!...Πώς γίνεται λοιπόν και ως τώρα...Κύριε, δείξε μου το σωστό δρόμο και θα το απαρνηθώ εκείνο το καταραμένο μου όνειρο»* (Ό.π: 84-85, τόμος Α).

Δεν βρίσκει ούτε λόγια ούτε επιφωνήματα που να μπορούν να εκφράσουν τα συναισθήματα που τον συγκλονίζουν. Η απέραντη αηδία που άρχισε να βασανίζει και να σφίγγει την ψυχή του παίρνει τέτοια ένταση και έκταση, που δεν μπορεί να δει πώς θα γλιτώσει από την αγωνία της. *«Τι φοβερά που είναι όλα αυτά! Μπορεί ποτέ... είναι ποτέ δυνατόν εγώ... Όχι, είναι μια βλακεία, ένας παραλογισμός. Μα, στ' αλήθεια, λοιπόν, μου πέρασε από το μυαλό μια τόσο απαίσια ιδέα; Τι φρίκη που μπορεί να κλείνει η καρδιά μου μέσα της»* (Ο.π: 24-25). Στο σημείο αυτό, αναδύεται η ηθική συνείδηση του πρωταγωνιστή σαν ένας 'νόμος' που υπαγορεύει ποιο είναι το επιτρεπτό και ποιο το απαγορευμένο, τι είναι καλό και τι κακό.

Εύλογα δημιουργείται το ερώτημα γιατί ο ήρωας πριμοδοτεί την ηθική έναντι του νόμου. Γιατί δίνει προτεραιότητα στην ηθική, ενώ την ίδια στιγμή αναγνωρίζει ότι η πράξη του είναι αντίθετη σ' αυτό που προστάζει ο νόμος; Η ηθική υπερβαίνει τον νόμο, διότι για τον Ρασκόλνικοφ η υπακοή και η συμμόρφωση στους νομικούς κανόνες δε συνεπάγεται πάντα και μια ηθικότητα. Απόδειξη, η γριά ενεχυροδανείστρια, την οποία σχεδιάζει να δολοφονήσει, ασκεί απολύτως νόμιμα το επάγγελμά της. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δε συνεπάγεται την ηθικότητα της γριάς τοκογλύφου από τη στιγμή που εκμεταλλεύεται και ζει σε βάρος άλλων ανθρώπων συντελώντας και αναπαράγοντας την κοινωνική αδικία και ανισότητα.

Η προτεραιότητα της συνείδησης έναντι του καθήκοντος (ως εκδοχή του νομικού κανόνα) αποκρυσταλλώνεται στη διάκριση που επινοεί ο Ρασκόλνικοφ, η οποία αφορά τη διάκριση των ανθρώπων σε μια ανώτερη και μια κατώτερη κατηγορία, σε «εξαιρετικούς» και «κοινούς». Σύμφωνα με τη διάκριση αυτή, οι «κοινοί» άνθρωποι ανήκουν σε μια κατώτερη κατηγορία ανθρώπων, κυρίαρχη του παρόντος. Αυτοί υπάρχουν μόνο για να συντηρούν τον κόσμο και να τον μεγαλώνουν αριθμητικά αναπαράγοντας πλάσματα όμοια μ' αυτούς. Πρόκειται για ανθρώπους συντηρητικούς, πειθήνιους, υποταγμένους στη μοίρα τους, που δεν τους αναγνωρίζεται κανένα δικαίωμα να παραβιάζουν τους νόμους. Από την άλλη, οι «εξαιρετικοί» άνθρωποι, που ανήκουν στην κατηγορία του μέλλοντος, κινούν και οδηγούν τον κόσμο προς ένα σκοπό. Η εξαιρετικότητά τους συνίσταται στο ότι έχουν το χάρισμα να φέρουν κάτι καινούργιο στο περιβάλλον τους και στο ότι έχουν το δικαίωμα (επιτρεπτό από τη συνείδησή τους) να διαπράττουν κάθε έγκλημα και να παραβιάζουν κάθε νόμο προκειμένου να εκπληρώσουν το σκοπό τους.

Επομένως, η υπακοή και η προσήλωση στο νόμο ταυτίζεται με την παθητική αποδοχή της μοίρας που προσιδιάζει στην περίπτωση των «κοινών» ανθρώπων. Ενώ

στους «εξαιρετικούς», η συνείδηση παραχωρεί το δικαίωμα της εξαίρεσης (πρωτίστως) από τον ηθικό νόμο προκειμένου να υλοποιηθεί ένας ‘ανώτερος’ σκοπός. «Ο εξαιρετικός άνθρωπος έχει το δικαίωμα, όχι επίσημο δικαίωμα βέβαια, αλλά δικαίωμα προσωπικό να επιτρέψει στη συνείδησή του να...υπερπηδήσει ορισμένα εμπόδια...» (Ο.π: 311). Η αμφιταλάντευση ανάμεσα στην επιθυμία για την επιτυχία των λίγων και στην τήρηση της ηθικής των πολλών βασανίζει τον Ρασκόλνικοφ.

Το επιχείρημα, που δίνει λύση στις ηθικές αναστατώσεις οι οποίες ταλανίζουν τον ήρωα προβάλλει με ενάργεια στη συζήτηση για το φόνο της γριάς μεταξύ ενός αξιωματικού και ενός φοιτητή, την οποία ακούσια αφουγκράζεται ο Ρασκόλνικοφ σε ένα καφενείο: «Από τη μια μεριά, έχουμε μια γριά, ζώο, βλάκα, πεισματάρα, κακιά και άρρωστη, που δεν είναι χρήσιμη σε κανέναν, που, αντίθετα, είναι βλαβερή σε όλους, που δεν ξέρει και η ίδια γιατί ζει και που αύριο μεθαύριο θα πεθάνει φυσικά... Από την άλλη μεριά, έχουμε δυνάμεις νέες, δροσερές, που χάνονται κατά χιλιάδες επειδή δεν έχουν τα μέσα να συντηρηθούν. Με τα λεφτά της γριάς θα μπορούσαν να γίνουν ή να βελτιωθούν εκατό, χίλια ωραία έργα ή να πάνε μπροστά άλλες τόσες θαυμάσιες πρωτοβουλίες. Τη σκοτώνεις, παίρνεις τα λεφτά της και μπορείς ύστερα να αφιερώσεις τη ζωή σου στο γενικό καλό της ανθρωπότητας. Δε νομίζεις, λοιπόν, ότι θα εξαλειφθεί ολότελα αυτό το μικροεγκληματάκι απ’ τις χιλιάδες καλές πράξεις που θα κάνεις;... Άλλωστε τι σημασία μπορεί να έχει στην κοινή ζυγαριά η ζωή αυτής της φθισικιάς, ηλίθιας και κακιάς γριάς; Δεν αξίζει περισσότερο από μια ψείρα ή μια κατσαρίδα. Θα’ λεγα πως αξίζει και λιγότερο ακόμα, γιατί αυτή η βρωμόγρια είναι βλαβερή στην ανθρωπότητα. Τρέφεται με τη ζωή του πλησίον της. Είναι ένα άγριο θηρίο...» (Ο.π: 91-92).

Επειδή η επικείμενη πράξη προσκρούει σε ηθικά διλήμματα και αναστολές, ο Ρασκόλνικοφ καθιστά το έγκλημα μη-έγκλημα στην προσπάθειά του να απενοχοποιήσει την πράξη του. Αυτό το καταφέρνει με δύο τρόπους: α) η πράξη του απευθύνεται σε ένα πρόσωπο σιχαμερό, άχρηστο και βλαβερό για την κοινωνία, μια γριά που ζει εις βάρος άλλων ανθρώπων, και β) με τα χρήματα της δολοφονημένης γριάς θα του δοθεί η ευκαιρία να υλοποιήσει χίλιες καλές πράξεις σώζοντας μελλοντικά από τη σήψη και την παρακμή «εκατοντάδες και χιλιάδες υπάρξεις».

Η σοφιστική παρόμοιων επιχειρημάτων αποτελούσε ένα από τα όπλα των ριζοσπαστικών κύκλων, που αναπτύσσονταν εκείνη την εποχή στην Πετρούπολη (μέσα 19^{ου} αιώνα) όσο και στη Μόσχα με το ‘στίγμα’ της ανικαθεστωτικής δράσης. Ο Ντοστογιέφσκι είχε ακούσει από πολλά στόματα αυτό το επιχείρημα μέσα στον κύκλο του Πετρασέφσκι. Η λογική της επαναστατικής ιδεολογίας (και το άλλοθι της συνάμα)

είναι ότι δεν μπορεί να απαρνηθεί τα οράματά της, μόνο και μόνο, επειδή οι ανατρεπτικές της ιδέες συμπλέκονται με ανθρωποθυσίες και θύματα. Γιατί η θυσία κάποιων απεχθών και άχρηστων ανθρώπων πρέπει να θεωρηθεί έγκλημα άξιο τύψεων; Η πρακτική αυτή μας παραπέμπει στο γνωστό δόγμα του Μακιαβέλλι «Ο σκοπός αγιάζει τα μέσα». Έτσι, ο Ρασκόλνικοφ με το σκεπτικό ότι αφαιρεί τη ζωή από έναν άνθρωπο που αποτελεί βλαβερό και επιζήμιο στοιχείο για την κοινωνία και ότι θα χρησιμοποιήσει τα χρήματά του για να ωφελήσει άλλους ανθρώπους που ζουν στην αθλιότητα και την παρακμή, κατορθώνει να ντύσει την πράξη του με ηθικά χαρακτηριστικά. Θα μπορούσαμε, εν ολίγοις, να ισχυριστούμε ότι η ηθική του Ρασκόλνικοφ αποτελεί τη νομιμοποίηση της εξαίρεσής του από το νόμο της συνείδησής του.

Ο Ρασκόλνικοφ θέτει τον εαυτό του υπό δοκιμασία χρησιμοποιώντας την εγκληματική πράξη ως πείραμα για να αποδείξει στον εαυτό του ότι έχει την ψυχική ικανότητα, την τόλμη να ανήκει στους λίγους. Ιδιαίτερη έλξη τού ασκεί ένα συγκεκριμένο ιστορικό πρόσωπο, ο Μέγας Ναπολέων. *«Όλα ξεκίνησαν από αυτό. Έκανα μια φορά τούτη εδώ την ερώτηση στον εαυτό μου. Τι θα γινόταν, λόγου χάρη, αν βρισκόταν στη θέση μου ο Ναπολέων και (...) έβρισκε μπροστά του μια κακιά και γελοία γριούλα, μια τοκογλύφα που έπρεπε να τη σκοτώσει για να της πάρει τα λεφτά από την κασέλα της; (...) Θα σκότωνε ή δεν θα σκότωνε ο Ναπολέων;»* (Ο.π: 162, 166, τόμος Β).

Ο ήρωας στους εσωτερικούς του μονολόγους αρνείται να δεχτεί τη μοίρα του όπως έρχεται. Αρνείται να παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα που θεωρεί ότι έχει να δράσει και να ζήσει όπως αυτός επιλέξει. Κατηγορεί μόνιμα τον εαυτό του για απραξία, δειλία και αναποφασιστικότητα. *«Αλήθεια η τύχη του ανθρώπου βρίσκεται στα χέρια του και την αφήνει να του ξεγλιστρήσει μόνο και μόνο από τη δειλία του... Αυτό πια πρέπει να το πάρουμε σαν αξίωμα. Θα' θελα να ξέρω τι είναι αυτό που φοβούνται πιο πολύ οι άνθρωποι. Το να κάνουν ένα βήμα προς τα μπρος, να πούνε δυο λόγια για το πιστεύω τους — αυτό σίγουρα θα το φοβούνται πάνω από όλα»* (Ο.π: 18, τόμος Α).

Το φονικό αποτελεί γι' αυτόν «ένα βήμα προς τα μπρος», το πέρασμα του συνόρου που διαχωρίζει την κατώτερη από την ανώτερη κατηγορία ανθρώπων. Επιθυμεί να περάσει επέκεινα της γραμμής, στην αντίπερα όχθη ώστε να μην ανήκει πια στην κατηγορία των δειλών και υποταγμένων στο νόμο και στη μοίρα, «κοινών» ανθρώπων, αλλά στην εξαιρετική κατηγορία αυτών που αποφασίζουν και κατευθύνουν οι ίδιοι το μέλλον τους. Το ερώτημα που αναδύεται εδώ και οφείλει να απαντηθεί είναι αν για τον Ρασκόλνικοφ είναι δυνατόν να αντισταθεί και να αποδράσει από ένα πεπρωμένο που

τον καθηλώνει στην κατώτερη κατηγορία των «κοινών» ανθρώπων; Είναι δυνατόν ένα υποκείμενο να ανατρέψει ένα κοινωνικά προκαθορισμένο μέλλον απλά και μόνο διαπράττοντας μια στυγερή δολοφονία;

Από τη στιγμή που αναδύονται φραγμοί από το ‘νόμο’ της ηθικής του και δεν στέκεται ικανός να διαπράξει τη δολοφονία χωρίς ηθικολογικές περιστροφές, ο ήρωας καλείται να νομιμοποιήσει ηθικά την έκ-στασή του από το νόμο της συνείδησής του. Προσφεύγοντας στην ηθικοποίηση του εγκλήματός του, ντύνοντας με ένα πέπλο ηθικότητας την παρανομία του, ο Ρασκόλνικοφ θεωρεί αυτονόητο το πέρασμά του στο επίπεδο της εξαιρετικότητας και την αποφυγή των ενδεχόμενων τύψεων ως απόρροια της ενέργειάς του. Έτσι, προβαίνει στη δολοφονία της γριάς ενεχυροδανείστριας, όπου μαζί με αυτή αναγκάζεται να φονεύσει και την αδελφή της, την παρουσία της οποίας δεν είχε προβλέψει.

2.2 Η σχέση του Ρασκόλνικοφ με τον ανακριτή Πορφύρη και τη Σόνια

Στο μυθιστόρημα υπάρχουν δύο πρόσωπα που ενσαρκώνουν τις συντηρητικές ιδέες του Ντοστογιέφσκι ότι η συμμόρφωση στο νόμο και η παραδοσιακή χριστιανική ηθική αποτελούν θεμέλια για μια δημιουργική ζωή. Πρόκειται για τη Σόνια Μαρμελάδοβα και τον ανακριτή Πορφύρη Πετρόβιτς. Η σχέση του Ρασκόλνικοφ με τα δύο αυτά πρόσωπα παίζει καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη της ιστορίας μετά τη δολοφονία της γριάς τοκογλύφου και της αδελφής της.

Ο Πορφύρης Πετρόβιτς αντιπροσωπεύει τον νόμο, την εξουσία του κράτους. Πρόκειται για έναν ανακριτή-ερευνητή που είναι ικανός να εξιχνιάσει ένα έγκλημα μέσω λογικής επαγωγής μάλλον παρά μέσω φυσικής έρευνας. Ο Ντοστογιέφσκι επικεντρώνεται ιδιαίτερα στη λεκτική μονομαχία Πορφύρη-Ρασκόλνικοφ, δύο εγωιστών ανδρών με έξοχα μυαλά και πολύ διαφορετικές ιδέες σχετικά με το τι είναι σημαντικό στη ζωή. Ο Πορφύρης είναι ο μόνος χαρακτήρας διανοητικά ισάξιος με τον Ρασκόλνικοφ και ο μόνος που αντιλαμβάνεται τα σύνθετα κίνητρα του εγκλήματος του ήρωα. Το ειρωνικό, περιπαικτικό ύφος που χρησιμοποιεί για να μιλήσει στον ήρωα θυμίζει την αλαζονεία που δείχνει ο Ρασκόλνικοφ μιλώντας σε άλλους. Η έμφαση του ως ερευνητή στην ψυχολογική ανάλυση του δράστη είναι σχεδόν τόσο ‘επαναστατική’

όσο και η ιδέα του Ρασκόλνικοφ για τα εγκλήματα των εξαιρετικών ανθρώπων. Όμως, η βασική διαφορά έγκειται στο ότι η θεωρία του Πορφύρη τείνει να προστατεύει το κοινωνικό καλό, ενώ η θεωρία του Ρασκόλνικοφ στοχεύει στην κοινωνική αναρχία. Ίσως ο συγγραφέας θέλει μέσω του ανακριτή να αναπαραστήσει τις ρώσικες ιδέες για τα ρώσικα προβλήματα, σε αντίθεση με τις δυτικές, ευρωπαϊκές πηγές των 'λαθεμένων' θεωριών του Ρασκόλνικοφ.

Ας μην ξεχνάμε ότι ένας από τους μυθιστορηματικούς σκοπούς του συγγραφέα ήταν να πλαγιοκοπήσει τη δεσπόζουσα επαναστατική ιδεολογία της εποχής. Περιγράφοντας ένα φόνο καθαρά ιδεολογικό- αφού δεν πρόκειται για ένα φόνο κινούμενο από ανάγκη, σκοπιμότητα, μίσος ή έρωτα- θέλει να αναδείξει το εσωτερικό δράμα της inteligenstsiyas. Με ποιόν τρόπο, όμως, το πετυχαίνει;

Πρώτα απ'όλα, εκμηδενίζοντας την απόσταση ανάμεσα στην ιδέα και το γεγονός. Σε αντίθεση με τους ρώσους διανοούμενους οι οποίοι ό,τι δεν είχαν σε πρακτική πείρα το εσωτερικεύαν σαν πεποίθηση και ιδέα, ο ήρωας δε γεννιέται από τις ιδέες του αλλά τις ενσαρκώνει. Τη ζωτικής σημασίας σχέση με την πραγματικότητα την είχε υποκαταστήσει ο φανατισμός και η δογματική προσήλωση σε πιστεύω. Ο Ρασκόλνικοφ τολμά να γίνει ηθικός και φυσικός αυτουργός, μπαίνει ο ίδιος στα βάσανα, για να δεί αν όντως αντέχει η ψυχή του στο φόνο. Δεύτερον, προβάλλοντας την ηθική συντριβή του ήρωα μετά το φόνο και την αποκάλυψη του ηθικού νόμου. Η ηθική συνείδηση φαίνεται ότι αποτελούσε μια άγνωστη διάσταση για τους σοσιαλιστές, οι οποίοι αφαιρούν από τις θεωρίες τους τη ζώσα ψυχή του ανθρώπου εμμένοντας στη «μηχανική λογική της οικοδόμησης του κοινωνικού περιβάλλοντος» (Χρύσης, 1999: 200). Μ'αυτόν τον τρόπο, ο Ντοστογιέφσκι, φέρνοντας αντιμέτωπη την inteligenstsiya και το θέμα της επανάστασης με τον Χριστό, ανάγει το πολιτικό πρόβλημα σε ζήτημα συνείδησης και θρησκείας.

Ο ανακριτής παρουσιάζεται αντίθετος με τις νομικές και ηθικές παραβάσεις του ήρωα. Τον ενδιαφέρει να κλείσει τον κακοποιό στη φυλακή, μόνο αφού ο ίδιος παραδεχθεί το λάθος των σκέψεων και των κινήσεών του. Εκπροσωπεί την άποψη του συγγραφέα: η τιμωρία δεν ωφελεί σε τίποτα τον εγκληματία από τη στιγμή που ο ίδιος αρνείται την ενοχή του. Από τη στιγμή, όμως, που το αίσθημα της ενοχής και οι τύψεις της συνείδησης θα αναδυθούν, τότε αυτές αποδεικνύονται φρικτότερες από εξωτερική τιμωρία και, τελικά, είναι η ίδια η ψυχή που ζητά το ξίφος του κράτους! Επιπλέον, ο Πορφύρης συμβουλεύει τον ένοχο να αποδεχτεί τον πόνο, να αποκτήσει «μια πίστη ή ένα Θεό» για να σταματήσει πια να υποφέρει και να ξαναρχίσει να αγαπά τη ζωή.

«...βρείτε μια πίστη ή ένα θεό. Βρείτε κάτι τέτοιο και θα ζήσετε!...Ο πόνος επίσης είναι καλό πράγμα. Υποφέρετε λοιπόν. Ξέρω πως δε πιστεύετε σε τίποτε, αλλά παρατήστε τις ψευτοφιλοσοφίες και δοθείτε στη ζωή με την ψυχή σας. Θα δείτε ότι θα σας βγάλει κατευθείαν στο γιαλό και θα μείνετε όρθιος...Σκεφτείτε, φίλε μου, προσευχηθείτε στο Θεό και θα βγείτε κερδισμένος, σας βεβαιώ, κέρδος θα έχετε» (Ντοστογιέφσκι, 2006: 213-214, τόμος Β).

Ο Ρασκόλνικοφ συναναστρέφεται και με τη Σόνια, μια αφοσιωμένη χριστιανή που πορνεύεται παρά τη θέλησή της. Νιώθοντας υπέρτερός της και συγκινημένος από την άθλια κατάσταση την οποία βιώνει, αισθάνεται ότι είναι σε θέση να την προστατέψει και να τη βοηθήσει. Παράλληλα σ' αυτήν μπορεί να εξομολογηθεί το έγκλημά του και να μοιραστεί μαζί της τη δυστυχία του. Τελικά η Σόνια, εν είδει πνευματικού εξομολογητή, μέσα από την αγάπη της θα γίνει η ελπίδα της λύτρωσής του. Ο χαρακτήρας της Σόνιας παρουσιάζει μια αντιφατικότητα περίπου όμοια με αυτή του πρωταγωνιστή. Παρουσιάζεται ως συνδυασμός αγίας και πόρνης, μια γυναίκα της οποίας, αν και το σώμα μολύνεται, η ψυχή παραμένει αγνή.

Κόρη του μέθυσου Μαρμελάντοφ, η Σόνια έχει καταφύγει στο επάγγελμα της πορνείας για να μπορέσει να συντηρήσει την οικογένειά της, παρόλο που γνωρίζει ότι η ζωή στο δρόμο έχει μονάχα τρία πιθανά αποτελέσματα: την αυτοκτονία, την τρέλα ή την παρακμή. Αλλά, ως εκ θαύματος, η ίδια διατηρείται 'αnéγγιχτη' από την εμπειρία της πορνείας παραμένοντας πιστή στην ύπαρξη του Θεού. Η νεαρή γυναίκα είναι σε θέση να αντιληφθεί το σχίσμα της προσωπικότητας του Ρασκόλνικοφ, αφού και η ίδια βιώνει ένα αντίστοιχο σχίσμα. Από τη μια, αυτή και η οικογένειά της έχει κάθε εύνοια και βοήθεια από τον Ρασκόλνικοφ από τη στιγμή του θανάτου του πατέρα της. Από την άλλη, ο φόνος που ο Ρασκόλνικοφ διαπράττει της υπενθυμίζει συνεχώς τη μιζέρια της δικής της ζωής και την αχρηστία της θυσίας της προς όφελος της οικογένειά της.

Ο Ντοστογιέφσκι μέσα από τον χαρακτήρα της Σόνιας θέτει δύο ζητήματα, το ζήτημα της χριστιανικής ηθικής και το ζήτημα του πόνου. Η Σόνια, ως βαθιά θρησκευόμενη φιγούρα, αντιμετωπίζει τον πόνο ως μεταφυσικό όργανο δοκιμασίας, μέσα από την οποία ο άνθρωπος κρίνεται και τελικά λυτρώνεται. «Πρέπει να δεχθείς τον πόνο και να εξαγοράσεις μ' αυτόν το σφάλμα σου» (Ο.π: 167). Η έκβαση του μυθιστορήματος επιβεβαιώνει την πίστη της Σόνιας στο Θεό και στην εξαγνιστική ιδιότητα του πόνου.

Ο Ρασκόλνικοφ επιλέγει τη Σόνια να μοιραστεί μαζί της τη δυστυχία του. «Τώρα πια μονάχα εσένα έχω...ήρθα σε σένα. Είμαστε και οι δυο καταραμένοι...Το μόνο που

ξέρω είναι πως οι δυο μας έχουμε να κάνουμε τον ίδιο δρόμο. (...).Κανένας απ' αυτούς δε θα σε καταλάβει αν τους μιλήσεις. Εγώ όμως σε κατάλαβα. (...) Δεν έκανες ό,τι έκανα κι εγώ; Δεν έχεις παραβεί κι εσύ το νόμο; Μπόρεσες να τον παραβείς. Σήκωσες το χέρι σου κατά του εαυτού σου, κατέστρεψες τη ζωή σου... όμως δεν θα μπορέσεις να το αντέξεις κι αν μείνεις μόνη σου, θα τρελαθείς κι εσύ σαν κι εμένα. Πρέπει λοιπόν να προχωρήσουμε μαζί...» (Ο.π: 62-63).

Αυτή η αγία-πόρνη θα κληθεί να παίξει το ρόλο του εξομολογητή. Ο πρωταγωνιστής την επιλέγει για να της ομολογήσει την αμαρτία του. Θα περίμενε κανείς ότι, από τη στιγμή που ο Ρασκόλνικοφ αναλαμβάνει την ευθύνη του εγκλήματος, η ομολογία του θα εμφανιζόταν ως το σύμπτωμα της απελευθέρωσής του, ότι αναγνωρίζοντας το σφάλμα, ο φταίχτης φανερώνει πως το έργο αποσπάται από τον δημιουργό του. Αντιθέτως, η εξομολόγηση του πρωταγωνιστή φαίνεται να εξυπηρετεί στο να μοιραστεί το βάρος της ένοχης συνείδησής του και να ξεφύγει από την τερατώδη μοναξιά των τύψεών του. «Δεν μπόρεσα να το βαστάζω μόνος μου και ήρθα να το ξεφορτωθώ σε βάρος άλλου λέγοντας 'πόνεσε κι εσύ, αυτό το πράγμα θα με ανακουφίσει'. (...)Ένιωθα την ανάγκη να γαντζωθώ από κάπου, να κερδίσω λίγο χρόνο, να νιώσω δίπλα μου ένα ανθρώπινο πλάσμα. Κι αποτόλμησα να στηρίζω τόσες ελπίδες στον εαυτό μου, να κάνω τόσο μεγάλα όνειρα τη στιγμή που είμαι ένας ζήτουλας, ένας άθλιος, ένας δειλός!» (Ο.π: 161, 286).

Ακόμα και σ' αυτό το σημείο γίνεται εμφανής ο σχισματικός χαρακτήρας του Ρασκόλνικοφ, καθώς από τη μια παραδέχεται ότι σκότωσε τη γριά τοκογλύφο και την αθώα αδελφή της, και από την άλλη, εξακολουθεί να ισχυρίζεται ότι η πράξη του δεν είναι εγκληματική και ότι η μικροψυχία του είναι αυτή που τον οδηγεί σ' αυτόν τον εξευτελισμό. Οι τύψεις συνειδήσεως δεν καταβάλλουν τον ήρωα μόνο εξαιτίας της πράξεώς του, αλλά εξαιτίας της αδυναμίας που ενέχουν οι απαιτήσεις του για δύναμη. Με λίγα λόγια, οι τύψεις δε φανερώνουν μόνο ότι ξεπέρασε τα όριά του, ότι κατασκεύασε με τα ίδια του τα χέρια την α-δυνατότητα, αλλά ότι είναι ένας άνθρωπος αδύναμος και μηδαμινός. «Τώρα που αποφάσισα να υποστώ τον εξευτελισμό άδικα, καταλαβαίνω πόσο παράλογη είναι η μικροψυχία μου. Μόνο από αδυναμία και ποταπότητα παραδίνομαι...τα παράτησα γιατί είμαι δειλός! Αυτό είναι όλο το ζήτημα» (Ο.π: 279-280).

Η Σόνια θεωρεί το φονιά όχι παραβάτη αλλά δύστυχο άνθρωπο, δεν τον κρίνει έξωθεν αλλά μπαίνει στην καρδιά του. Αντί να τον περιμένει στην 'έξοδο' της πράξης για να του απαγγείλει κατηγορία, συμμερίζεται το πάθος του, γίνεται κατά κάποιον

τρόπο συνένοχη. Την ίδια στιγμή, όμως, η Σόνια είναι αυτή που τον προτρέπει να παραδεχθεί την ενοχή του και να παραδοθεί, προκειμένου με την τιμωρία να εξαγοράσει το σφάλμα του.

«Τα ατέλειωτα μαρτύριά του και οι φόβοι που ένιωθε όλον αυτό τον καιρό και προπάντων τις τελευταίες ώρες, τον είχαν εξουθενώσει τόσο πολύ, που αρπάχτηκε από τούτο το συναίσθημα, λαχταρώντας να το νιώσει σε όλη την πληρότητά του...Είχε φτάσει πια στον μοιραίο τόπο... 'Εγώ σκότωσα με τον μπαλτά τη γριά τοκογλύφα και την αδελφή της Ελισάβετ. Τις σκότωσα και τις λήστεψα'» (Ο.π: 288, 294). Σ' αυτό το σημείο, ο Ρασκόλνικοφ έρχεται αντιμέτωπος με την κρατική εξουσία και ο νόμος, ψυχρός και ασυγκίνητος, καλείται να παίξει το ρόλο του. Εδώ ο Ντοστογιέφσκι αντιμετωπίζει τον ήρωά του ως ηθικά 'ασθενή', έναν άνθρωπο που χρειάζεται άμεση θεραπεία. Και το μέρος που θα συμβάλει στην ψυχική και ηθική θεραπεία του 'ασθενή' Ρασκόλνικοφ δεν είναι άλλο από τη φυλακή. Δεν είναι τυχαίο, βέβαια, το γεγονός ότι ο συγγραφέας, ζώντας ο ίδιος μια περίοδο μεταστροφής — πολιτικής, θρησκευτικής και ψυχικής — κατά την έκτιση της ποινής του στο κάτεργο της Σιβηρίας, πιστεύει στον αναμορφωτικό ρόλο της φυλακής, στο σωφρονισμό της προσωπικότητας των κρατουμένων, κυρίως όταν ο δράστης έχει παραδεχθεί την ενοχή του. Ο σωφρονισμός του εγκληματία δεν προσδοκάται από την επιβολή του νόμου, αλλά από το τί υπαγορεύει στο άτομο η ίδια του η συνείδηση, που μόνη αυτή μπορεί να το δια φωτίσει. Επομένως, δεν είναι ο σεβασμός στο νόμο ή ο φόβος της τιμωρίας που θα επηρεάσει τον ένοχο, αλλά η ίδια η φωνή της συνείδησής του.

Ένα όνειρο που 'αποκαλύπτει' στον Ρασκόλνικοφ κατά την έκτιση της ποινής του ότι οι θεωρίες που στοίχειωναν το μυαλό του, θα οδηγούσαν τον κόσμο σε αναρχία, σηματοδοτεί τη μεταστροφή του. *«Είχαν παρουσιαστεί κάτι καινούργια παράσιτα, που φώλιαζαν στο κορμί των ανθρώπων. Αυτά τα ζώδια είχαν μυαλό και θέληση, και όποιος άνθρωπος μολυνόταν από αυτά, γινόταν αμέσως τρελός. Ωστόσο, ποτέ μα ποτέ άλλοτε οι άνθρωποι δεν ήταν τόσο σίγουροι ότι κατέχουν την αλήθεια, όσο αυτά τα αξιολύπητα πλάσματα. Καθένας πίστευε ότι μονάχα αυτός ξέρει την αλήθεια (...) δεν ήξεραν ποιον να κρίνουν και πως να τον κρίνουν, δε μπορούσαν να συμφωνήσουν στο τι είναι καλό και τι κακό, δεν ήξεραν τι να καταδικάσουν και τι να δεχτούν.(...) Σε ολόκληρο τον κόσμο μονάχα μερικά πλάσματα μπορούσαν να σωθούν: οι εκλεκτοί και οι αγνοί, που ήταν προορισμένοι να θεμελιώσουν την καινούργια ζωή, να ανανεώσουν και να καθαρίσουν τη γη. Αλλά κανένας δεν τους έδινε προσοχή, κανείς δεν άκουγε τα λόγια τους και τη φωνή τους»* (Ο.π: 311-312).

Ο Ρασκόλνικοφ βιώνοντας τον πόνο και το μαρτύριο της ‘κόλασης’ των τύψεων θα υπερβεί την αλλοτρίωσή του επιλέγοντας να πιστέψει σ’ ένα Θεό. Αυτός ο δρόμος της καθολικής αλλαγής αντιστοιχεί προς τη μετάνοια και την υπαρκτική αναγέννηση. Η μετάνοια είναι το αντίθετο των τύψεων. Οι τύψεις είναι το ίδιο το σφάλμα, το αιώνιο βάσανο, γι’ αυτό και εμφανίζονται ολοκληρωτικά άλυτες. Η μετάνοια, αντιθέτως, είναι λύση. «*Κι έπειτα τι ήταν όλα αυτά τα βάσανα; Τώρα όλα πια, ακόμη και το έγκλημά του και η καταδίκη του και η εξορία του στη Σιβηρία, του φαίνονταν, μες στη στιγμή της πρώτης του ανάστασης, ότι ήταν κάτι εξωτερικό, κάτι ξένο, που έγινε σε κάποιον άλλο και όχι σ’ αυτόν*» (Ο.π: 315).

Μετά από αυτό, ο Ρασκόλνικοφ κοιτάζοντας βαθιά στα μάτια την αγγελική Σόνια, τη μαρτυρική πόρνη που διατήρησε ανέγγιχτη την παρθενική αγνότητα της ψυχής της και τον ακολούθησε στο δρόμο του μαρτυρίου του, συνειδητοποιεί την απέραντη αγάπη που νιώθει γι’ αυτή. «*Μπορεί τώρα πια οι πεποιθήσεις της να μην είναι και δικές μου πεποιθήσεις; Μπορεί τα αισθήματά της, τα όνειρά της, οι ελπίδες της να μην είναι και δικά μου;*» (Ο.π).

Η φυλακή στη Σιβηρία, ο τόπος εξορίας του Ρασκόλνικοφ αποτελεί ταυτόχρονα και τόπο της προσωπικής του ανάστασης, της προοδευτικής του αναγέννησης. Όπως διατυπώνει ο Ντοστογιέφσκι στο άλλο μεγάλο μυθιστόρημά του, στους *Αδελφούς Καραμάζοφ*, πρόκειται για την «ηθική αναγέννηση του ανθρώπου από τη δουλεία στην ελευθερία και την ηθική τελείωση» (Ντοστογιέφσκι, 1990: 51-52, τόμος Α, βιβλίο 1, κεφάλαιο 5), την ηθική ανατροπή, μια ανατροπή εκ βάθρων, άρα, την ηθική επανάσταση. Μια εσωτερική επανάσταση που ανατρέπει τον κόσμο της αμαρτίας και που οδηγεί σε μια νέα ζωή. Το Ευαγγέλιο θα είναι το σύμβολο-κείμενο της καινούργιας ζωής, το Ευαγγέλιο που του χάρισε η αγαπημένη του Σόνια και που θα τον συντροφεύει στα υπόλοιπα επτά χρόνια του μαρτυρίου της φυλακής του.²

---

² Ένα Ευαγγέλιο άλλωστε είχε χάρισει και η Νατάλια Φονβίζινα στον Ντοστογιέφσκι όταν ο ίδιος εξορίστηκε στη Σιβηρία, αυτό που του κράτησε συντροφιά σ’ όλα τα χρόνια εξορίας του και μετά απ’ αυτή, μέσα από το οποίο γνώρισε τα λόγια του Χριστού, τα λόγια αγάπης που τον ανέστησαν σε μια νέα ζωή (Μακράκης, 1984: 67).

2^ο ΜΕΡΟΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΝΤΟΣΤΟΓΙΕΦΣΚΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ ΤΟΥ ΡΑΣΚΟΛΝΙΚΟΦ

2.1 Η Φιλοσοφική Θεώρηση του Ντοστογιέφσκι

«Εάν δεν υπάρχει Θεός, όλα είναι χωρίς νόημα
και νεκρά σε ένα νεκρό σύμπαν.
Χωρίς Θεό τίποτε δε στέκεται με κύρος,
καμία ηθική, καμία τάξη, κανένας νόμος,
δεν υπάρχει καλό και κακό».

Ντοστογιέφσκι

Τα βασικά ζητήματα που απασχολούν τη σκέψη του Ντοστογιέφσκι, ιδιαίτερα στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα, είναι η απόλυτη ελευθερία και το κακό. Για τον Ντοστογιέφσκι, το πρόβλημα του ανθρώπου και της μοίρας του είναι κατ' εξοχήν πρόβλημα της ελευθερίας. Η μοίρα και η οδυνηρή πορεία του ανθρώπου καθορίζονται από την έννοια της ελευθερίας, που στέκεται στο κέντρο της κοσμοθεωρίας του συγγραφέα. Με το πρόβλημα της ελευθερίας συνδέεται στενά το πρόβλημα του κακού και των εγκληματικών παρορμήσεων. Το κακό, από τη στιγμή που εκδηλώνεται στην πορεία της ελευθερίας, δεν είναι δυνατόν να εξηγηθεί χωρίς αυτήν.

Ο ρώσος συγγραφέας θεωρεί ότι η ελευθερία να συμπεριφέρεται κατά τη θέλησή του δόθηκε στον άνθρωπο για να κριθεί από τις πράξεις του. Αυτή η «αρχική μορφή ελευθερίας» (Μπερντιάεφ, 1999: 68) ως δυνατότητα εκλογής μεταξύ καλού και κακού, είναι συνδεδεμένη με τη δυνατότητα της αμαρτίας. Η ελευθερία του καλού προϋποθέτει την ελευθερία του κακού. Ο άνθρωπος διανύει το δρόμο της ελευθερίας, αλλά αυτή η ελευθερία μεταβάλλεται σε δουλεία και καταστρέφει τον άνθρωπο, όταν αυτός δεν αναγνωρίζει τίποτε πάνω από τον εαυτό του. Όταν τα πάντα επιτρέπονται, τότε η ελευθερία υποδουλώνεται στον ίδιο της τον εαυτό. Κι αυτή η υποδούλωση σημαίνει την καταστροφή του ανθρώπου. Τίθεται όμως το ερώτημα: όταν ο άνθρωπος είναι τόσο ελεύθερος, όταν του επιτρέπονται όλα, δεν του είναι δυνατό να διαπράξει κάθε έγκλημα προς εξυπηρέτηση υψηλών στόχων, δεν έχει ακόμη την κλίση να γίνει θεός;

Η ελευθερία του Ρασκόλνικοφ, που θέλει να ξεπεράσει τα ανθρώπινα όρια, προκαλεί τον εκμηδενισμό, την κατάπτωση, την υποδούλωσή του. Η ελευθερία του Σταβρόγκιν τον οδηγεί σε πλήρη εκμηδενισμό όλων του των δυνάμεων, στην εξουθένωση και τον αφανισμό της προσωπικότητάς του. Η ελευθερία του Κιρίλλοφ, που ήθελε να γίνει θεός, τον οδήγησε στη φρικτή και άγונה κατάπτωση. Εν προκειμένω αυτό που αποκαλύπτεται από τον Ντοστογιέφσκι είναι ότι η ελευθερία ως αυθαίρετη βούληση και ως άκριτη αυτοπεποίθηση οδηγεί όχι μόνο στην άρνηση του θεού και του ανθρώπου, αλλά και στην άρνηση της ίδιας της ελευθερίας.

Ο Ντοστογιέφσκι διατυπώνει χαρακτηριστικά: «στην εποχή μας εξισώνουν την ελευθερία με την αποχαλίνωση των παθών, ενώ η αληθινή ελευθερία βρίσκεται στην κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη θέλησή του και στον εαυτό του. Έτσι που στο τέλος ν' αποκτήσει ο άνθρωπος ηθική τελείωση και να γίνει αληθινός κύριος του εαυτού του» (αναφέρεται στο Μακράκης, 1984: 37). Η απαλλαγή από τις έγνοιες που δημιουργεί στον άνθρωπο η υπερβολική προσκόλληση στον πλούτο και στα άλλα εγκόσμια αγαθά του κόσμου, η ανεξαρτησία από όλα αυτά τα αγαθά που αποτελούν αντικείμενο ορμών, η αποδέσμευση από τις ίδιες τις ορμές και τα πάθη, από την αμαρτία γενικά, αποτελεί την πραγματική έννοια της ελευθερίας που έφερε ο Χριστός στον κόσμο. Ελευθερία στο Χριστιανισμό σημαίνει λύτρωση. Αυτή είναι η μορφή της «τελικής ελευθερίας» (Μπερντιάεφ, 1999: 68), όπου η ηθική τελείωση επιτυγχάνεται στους κόλπους της χριστιανικής αλήθειας. Η αλήθεια του Χριστού είναι η αλήθεια που οδηγεί στην ελευθερία.

Ο Ντοστογιέφσκι θεωρεί ότι το κακό είναι 'παιδί' της ελευθερίας. Η χωρίς όρια ελευθερία οδηγεί στην αυθαιρεσία, η αυθαιρεσία οδηγεί στο κακό και το κακό στο έγκλημα. Το κακό και το έγκλημα εξετάζονται ως συστατικό στοιχείο της ανθρώπινης φύσης, ως φυσική απόρροια της άλογης ελευθερίας του ανθρώπου. Το κακό δε σχετίζεται με κοινωνικά αίτια. Αν ο άνθρωπος είναι μια παθητική αντανάκλαση του κοινωνικού περιβάλλοντος, τότε για τον συγγραφέα δεν υπάρχει ούτε θεός, ούτε ελευθερία, ούτε καλό ούτε κακό. Η ύπαρξη του κακού μέσα στον κόσμο παίρνει στον Ντοστογιέφσκι θετικό νόημα. «Η ύπαρξη του κακού είναι απόδειξη της ύπαρξης του Θεού. Αν ο κόσμος ήταν αποκλειστικά καλός και ακέραιος, τότε ο Θεός δεν θα ήταν αναγκαίος, γιατί ο κόσμος θα ήταν ήδη Θεός. Ο Θεός υπάρχει λοιπόν, επειδή υπάρχει το κακό. Αυτό σημαίνει ότι ο Θεός υπάρχει, επειδή υπάρχει η ελευθερία» (αναφέρεται στο Μακράκης, 1984: 89).

Ο Ντοστογιέφσκι θεωρεί το κακό σαν μεταφυσικό όργανο δοκιμασίας. Προσδοκά τη λύτρωση του ανθρώπου μέσα στον πόνο και από τον πόνο. Βλέπει τη ζωή σα μια δοκιμασία ‘δια του πυρός’, όπου ο άνθρωπος μέσα από το κακό δοκιμάζεται και κρίνεται και είτε σώζεται είτε καταστρέφεται. Το κακό ως άρρηκτα συνδεδεμένο με τον πόνο οδηγεί τον άνθρωπο στην εξιλέωση. Ο μυθιστοριογράφος πιστεύει στην εξιλεωτική και ανανεωτική δύναμη του πόνου, κηρύττει την κατάφαση του πόνου. Η ελευθερία οδηγεί τον άνθρωπο στο δρόμο του κακού που είναι η δοκιμασία της. Και το κακό οδηγεί στον εξαγνισμό. Η ελευθερία λοιπόν γεννά το κακό που την καταστρέφει. Η εξιλέωση αναπλάθει την ελευθερία, την δίνει πίσω στον άνθρωπο.

Εν ονόματι της ανθρώπινης ελευθερίας, ο Ντοστογιέφσκι επιδοκιμάζει την αναγκαιότητα της τιμωρίας για τον κάθε εγκληματία. Το γεγονός όμως αυτό δεν αφορά τόσο τον εξωτερικό νόμο, όσο το βάθος της ίδιας την ανθρώπινης ηθικής συνείδησης. Η νομική τιμωρία για τον εγκληματία τοποθετείται σε δεύτερη μοίρα ως προς τις αναπότρεπτες συνέπειες που υφίσταται στον εσωτερικό του κόσμο. Οι τύψεις της συνείδησης είναι φρικτότερες από κάθε εξωτερική και νομική τιμωρία που προέρχεται από το οργανωμένο κράτος. Ο Ντοστογιέφσκι σ’ ένα από τα γράμματά του αναφέρει ότι η νομική ποινή που επιβάλλεται για τη διάπραξη ενός εγκλήματος τραυματίζει το δράστη πολύ λιγότερο απ’ ό,τι φαντάζεται ο νομοθέτης, για τον λόγο ότι ο ίδιος ο δράστης επιδιώκει ηθικά την τιμωρία. Έτσι, η ποινική τιμωρία μπορεί να λειτουργήσει αποτελεσματικά στον εγκληματία μόνο από τη στιγμή που η ψυχή του βλέπει την τιμωρία σαν απελευθέρωση από το βάσανό του.

Η φράση του συγγραφέα «χωρίς Θεό τίποτε δε στέκεται με κύρος, καμία ηθική, κανένας νόμος, καμία τάξη, δεν υπάρχει καλό και κακό» (αναφέρεται στο Αυγέρης, 1972: 108) συμπυκνώνει ολόκληρη τη φιλοσοφική θεωρία του Ντοστογιέφσκι περί ελευθερίας σε σχέση με την ταύτιση νόμου και ηθικής. Οι δύο αυτές κομβικές έννοιες του νόμου και της ηθικής, ή αλλιώς του Φυσικού και του Θετικού δικαίου, αποτελούν τα θεμέλια πάνω στα οποία αναπτύσσεται το οικοδόμημα της ντοστογιεφσκικής φιλοσοφίας. Αρχική πηγή και των δύο δικαίων είναι ο Θεός.

Φυσικό Δίκαιο στον κλάδο της Ηθικής καλείται το άθροισμα των κανόνων, οι οποίοι θεωρούνται έμφυτοι στην ανθρώπινη συνείδηση και έχουν αποκτήσει δύναμη επιβολής στην ανθρώπινη συμπεριφορά. Θετικό Δίκαιο ονομάζεται το σύνολο των θεσπισθέντων νόμων από την πολιτεία μέσω των οποίων ρυθμίζονται οι σχέσεις των μελών της. Το Φυσικό Δίκαιο προϋπάρχει από κάθε άλλο δίκαιο, αφού θεωρείται ότι θεσπίστηκε από το Θεό με τη δημιουργία του κόσμου. Για τον λόγο αυτόν και

χαρακτηρίζεται με τον όρο ‘φυσικό’ διότι είναι αιώνιο, βαθιά χαραγμένο στην καρδιά κάθε ανθρώπου. Το Φυσικό Δίκαιο είναι υποχρεωτικό για τη συνείδηση ως πηγή κάθε καθήκοντος, ενώ το Θετικό δεσμεύει τη συνείδηση μόνο όταν βρίσκεται σε συμφωνία με το εν συνειδήσει Φυσικό Δίκαιο³.

Επομένως, αφού για τον Ντοστογιέφσκι νόμος και ηθική ταυτίζονται, αυτό σημαίνει ότι: Α) Η ηθική υιοθετεί τα χαρακτηριστικά ενός καθολικού και αναγκαίου νόμου, όπου κανείς δεν μπορεί να εξαιρεθεί από την τήρησή του. Ο νόμος αυτός καθοδηγεί την ανθρώπινη συμπεριφορά ώστε ο άνθρωπος να αποφεύγει το κακό και να πράττει το καλό. Β) Ο νόμος για να τηρείται και να είναι αποτελεσματικός, να δεσμεύει δηλαδή τη συνείδηση των ανθρώπων, θα πρέπει να συμφωνεί, να ‘συμμορφώνεται’ με τους ηθικούς κανόνες.

Η φιλοσοφική θεώρηση μιας ελευθερίας βασισμένης στην ταύτιση νόμου και ηθικής αποκρυσταλλώνεται στη θέση του Ντοστογιέφσκι ότι η συμμόρφωση στο νόμο και η παραδοσιακή χριστιανική ηθική αποτελούν τα θεμέλια για μια δημιουργική ζωή. Η συγκεκριμένη πρόταση αποτελεί τον κεντρικό φιλοσοφικό άξονα γύρω από τον οποίο εκτυλίσσεται η πλοκή του μυθιστορήματος *‘Έγκλημα και Τιμωρία’*.

---

³ «Όταν απαιτούμε την καταστολή του εγκλήματος, δεν είμαστε εμείς που θέλουμε να εκδικηθούμε προσωπικά αλλά κάτι ιερό που αισθανόμαστε συγκεκριμένα έξω και πάνω από εμάς...μερικές φορές είναι μια απλή ιδέα σαν την ηθική ή το καθήκον, συχνότερα το αναπαριστούμε με τη μορφή μιας ή περισσότερων υπάρξεων: οι πρόγονοι, η θεότητα. Γι’ αυτό το λόγο, το ποινικό δίκαιο όχι μόνο είναι θρησκευτικό στην προέλευσή του αλλά διατηρεί ακόμα κάποια σημάδια θρησκευτικότητας: οι πράξεις που τιμωρεί φαίνεται ότι είναι προσβολές κάποιου πρωταρχικού πράγματος» E. Durkheim στο Φαρσεδάκης, 1990: 352

2.2 Το Χριστιανικό Πρόσωπο: το νομικο-ηθικό πρόσωπο ως μεταφυσική οντότητα

Ελευθερία, για τον ρώσο συγγραφέα, σημαίνει προσωπική στάση του ανθρώπου έναντι του εαυτού του, του περιβάλλοντος, της κοινωνίας. Ο Ντοστογιέφσκι, πέρα από τον άνθρωπο εν κοινωνία, ενδιαφέρεται κυρίως για τη βασική διάσταση του ανθρώπου ως προσώπου. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο σημαίνει ο άνθρωπος ως ελευθερία, καθώς η ελευθερία αποτελεί θεμελιώδες στοιχείο του ανθρώπινου προσώπου. Ο άνθρωπος ως πρόσωπο δύναται να σταθεί, να υπάρξει, να λειτουργεί μέσα στην κοινωνία μόνο όταν είναι ελεύθερος.

Ο τρόπος που το ζήτημα του δικαίου και της ηθικής ενέχονται στην κατασκευή της έννοιας του προσώπου μάς παραπέμπει στις αναλύσεις του Μ. Μως. Στο άρθρο του «Μια κατηγορία του ανθρώπινου νου: η έννοια του προσώπου», το πρόσωπο αποτελεί «ζήτημα νόμου και ηθικής» και όχι ζήτημα εσωτερικής αίσθησης που μπορεί να έχει κάποιος για τον εαυτό του. Το ενδιαφέρον του στρέφεται στην ιδέα, στην έννοια του εαυτού που διαμορφώνουν οι άνθρωποι «ανάλογα με το δίκαιο, τις θρησκείες, τα έθιμα, τις κοινωνικές δομές και τις νοοτροπίες» (Μως, 2004: 143).

Ο γάλλος θεωρητικός ξεκινά από αρχαϊκές κοινωνίες για να καταλήξει σε δυτικο-ευρωπαϊκές και βορειο-αμερικανικές εστιάζοντας στις διάφορες εννοιολογήσεις που προσέλαβε το πρόσωπο σε διαφορετικές εποχές και κοινωνίες- το πρόσωπο ως ρόλος, η λατινική *persona*, το πρόσωπο ως ηθικό γεγονός, το χριστιανικό πρόσωπο, η κατηγορία του εαυτού. Ουσιαστικά, οι Λατίνοι ήταν αυτοί οι οποίοι καθιέρωσαν αρχικά την έννοια του προσώπου, εμπλουτίζοντας την αρχική σημασία της λέξης ‘προσωπείο’. Εδώ το πρόσωπο δεν είναι μόνο στοιχείο οργάνωσης, ένα δικαίωμα πάνω σε ένα ρόλο ή ένα τελετουργικό προσωπείο, όπως μέχρι τότε γινόταν αντιληπτό, αλλά ανάγεται σε «θεμελιώδες γεγονός δικαίου» (Ο.π: 165). Ως γνωστόν, στο ρωμαϊκό δίκαιο υπάρχουν τρεις κατηγοριοποιήσεις: πρόσωπα (*personae*), πράγματα (*res*), πράξεις (*actiones*). Σταδιακά, στο «γεγονός δικαίου» προστίθεται και το ηθικό γεγονός, στη νομική έννοια προστίθεται μια ηθική έννοια — η έννοια ενός όντος ενσυνείδητου, ελεύθερου, αυτόνομου. «Η ηθική εισάγει τη συνείδηση στη νομική αντίληψη του δικαίου» (Ο.π: 174). Με λίγα λόγια, αυτό που συμπληρώνει τα δικαιώματα, τις υποχρεώσεις, τα λειτουργήματα είναι το «ενσυνείδητο ηθικό πρόσωπο» (Ο.π).

Παρά το γεγονός ότι το ενδιαφέρον του Ντοστογιέφσκι αφορά τα ζητήματα του νόμου και της ηθικής, ο ίδιος δίνει έμφαση στο χριστιανικό πρόσωπο, όπου το νομικό-

ηθικό πρόσωπο καθίσταται μεταφυσική οντότητα. Ο Μως επισημαίνει ότι με αφετηρία την έννοια του Ενός δημιουργήθηκε η έννοια του προσώπου για τα θεία πρόσωπα (ένωση Αγίας Τριάδας, ένωση δύο φύσεων Χριστού), καθώς, και για το ανθρώπινο πρόσωπο ως «ουσία και τρόπος του είναι, σώμα και ψυχή, συνείδηση και πράξη» (Ο.π: 177). Βαθύτατα επηρεασμένος από τη χριστιανική φιλοσοφία, ο Ντοστογιέφσκι έχει τοποθετήσει στο κέντρο της αναζήτησής του το ενδιαφέρον του για τον άνθρωπο, όχι τόσο ως μέλος της κοινωνίας, αλλά κυρίως τον άνθρωπο ως πρόσωπο. Και ο άνθρωπος ως πρόσωπο, ως χριστιανικό πρόσωπο, σημαίνει ο άνθρωπος ως ελευθερία, και η ελευθερία σημαίνει αγάπη, κοινωνία εν ελευθέρα αγάπη.

Σ' αυτή τη γραμμή, σχετικά με το χριστιανικό πρόσωπο, κινούνται και οι προβληματισμοί ενός σύγχρονου θεωρητικού, του Χ. Γιανναρά. Για τον Γιανναρά, η λέξη 'πρόσωπο' συγκροτείται από την πρόθεση 'προς' και το ουσιαστικό 'ωψ' και σημαίνει: έχω την όψη προς κάποιον ή προς κάτι, είμαι έναντι, και επομένως δηλώνει την ύπαρξη ως «γεγονός σχέσης». Το πρόσωπο ορίζεται ως αναφορά και ως σχέση και με τη σειρά του ορίζει μια αναφορά και μια σχέση. Αυτό που βρίσκεται 'έναντι τινός' αντιπροσωπεύει οπωσδήποτε μια ετερότητα, αλλά μια ετερότητα σε αναφορά, σε μια δυναμική πραγματοποίηση σχέσης. Άλλωστε εξ ορισμού, η ετερότητα είναι αναφορική, προσδιορίζεται πάντα σε σχέση με κάτι άλλο και αυτή η σχέση είναι η ειδοποιός διαφορά, η ριζική διαφοροποίηση του προσώπου από τη στατική ατομικότητα (Γιανναράς, 1976: 33).

Το άτομο είναι η αδιαφοροποίητη μονάδα ενός ομοειδούς συνόλου, που μόνο αριθμητικά μπορεί να διακριθεί από τις άλλες μονάδες. Όλα τα άτομα καθορίζονται από τα ίδια κοινά γνωρίσματα της φυσικής ομοειδεΐας και κατασφαλίζουν, με την υποταγή σε ίδιους κανόνες δικαίου, τα ίδια δικαιώματα. Σύμφωνα με τον Γιανναρά, η ετερότητα του προσώπου δεν προσδιορίζεται από τη φύση του, αφού υπερβαίνει τους προσδιορισμούς των κοινών ιδιωμάτων που συνιστούν τη φύση. Η ετερότητα του προσώπου προσδιορίζει τη φύση-ουσία του, αφού αποτελεί τον τρόπο που αυτή υπάρχει. Ο τρόπος ύπαρξης συνιστά τη διαφορά ανάμεσα στο πρόσωπο και στην ουσία.

«Η οντολογική διαφορά προσώπου και φύσεως, η ταυτόχρονη υπαρκτική ετερότητα και ταυτότητα, συνιστά την ανθρώπινη ύπαρξη ως συγκεκριμένο υπαρκτικό γεγονός ελευθερίας: ελευθερίας του προσώπου έναντι της φύσεως, προσδιορισμού της φύσεως από την προσωπική ετερότητα» (Ο.π: 297). Η ελευθερία είναι ο τρόπος ύπαρξης του προσώπου. Η ελευθερία φανερώνει ότι είμαστε πρόσωπα — πρόσωπα=

λογικά και αυτεξούσια. Η ελευθερία είναι που ξεχωρίζει το πρόσωπο από το άτομο. Το άτομο δεν είναι πρόσωπο, είναι η άρνηση της ελευθερίας, είναι η προσπάθεια να αποπροσωποποιήσουμε την ανθρώπινη ύπαρξη. Το άτομο είναι μη πρόσωπο, μια πανομοιότυπη και επαναλαμβανόμενη από κάποια μήτρα οντότητα.

Σύμφωνα με τους Πατέρες της χριστιανικής Ανατολής, ό,τι ονομάζουμε ελευθερία, δεν είναι απλώς η δυνατότητα ορθολογικής εκλογής ανάμεσα σε ενδεχόμενα, αλλά η δυνατότητα για την αυτοπραγμάτωση, την «έκσταση» του προσώπου. Εδώ η λέξη έκσταση, δεν περιορίζεται στη δυνατότητα του ανθρώπου να ίσταται-έξω από την ταυτότητά του, αλλά ταυτίζεται με την πραγμάτωση της ετερότητας του προσώπου. Αυτή η αυτοπραγμάτωση ταυτίζεται με την αυτεξουσιότητα και αυτονομία του προσώπου που εναντιώνεται στην υποταγή προς κάθε φυσική αναγκαιότητα. Ο Ιωάννης ο Χρυσόστομος αναφέρει ότι η τέλεια απαλλαγή από κάθε αναγκαιότητα, από κάθε απρόσωπη φυσική ανάγκη, είναι η πληρότητα των δυνατοτήτων της προσωπικής σχέσης, η πληρότητα της ελευθερίας. Η χριστιανική ασκητική γραμματεία προβάλλει τον αγώνα εναντίον των παθών ως μοναδική οδό για την πραγμάτωση και βίωση της ελευθερίας και ταυτίζει την ελευθερία με τη σωτηρία — η ελευθερία σώζει τον άνθρωπο, τον αποκαθιστά σώο, ολόκληρο στην υπαρκτική του ακεραιότητα, δηλαδή στην πληρότητα της προσωπικής σχέσης με την Κτίση και τον Θεό.

Όπως βλέπουμε, ο Ντοστογιέφσκι φαίνεται να συμφωνεί με τους εκκλησιαστικούς συγγραφείς όταν λέει: «Στην εποχή μας εξισώνουν την ελευθερία με την αποχαλίνωση των παθών, ενώ η αληθινή κυριαρχία βρίσκεται στην κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον εαυτό του και στη θέλησή του. Έτσι που στο τέλος να μπορέσει να αποκτήσει ο άνθρωπος ηθική τελείωση και να γίνει αληθινός κύριος του εαυτού του» (αναφέρεται στο Μακράκης, 1984: 39). Ο ίδιος παρουσιάζοντας αρχικά τον ήρωά του υπό το καθεστώς απόλυτης ελευθερίας, παρουσιάζει τη δυνατότητα της αυτοαναίρεσης και αυτοκατάργησής της, η οποία αποτελεί την τραγική αυτο-βεβαίωσή της. Η αυτοαναίρεση της ελευθερίας σημαίνει την εκούσια υποταγή του προσώπου στη φύση του, με λίγα λόγια, την υποταγή στα πάθη του, ό,τι ονομάζουμε Πτώση του ανθρώπου. Πτώση είναι η αλλοίωση ή η αντιστροφή της πρωταρχικής σχέσης προσώπου-φύσεως. Το πρόσωπο υποτάσσεται στη φύση, προσδιορίζεται από αυτή, γίνεται άτομο — απρόσωπη μονάδα της φύσης. Τα κοινά ιδιώματα της φύσης κυριαρχούν πάνω στη μοναδικότητα και ανομοιότητα του προσώπου και, συνεπώς, αλλοτριώνεται η προσωπική ετερότητα.

Όταν ο Ρασκόλνικοφ εισέρχεται στην περιοχή της ελευθερίας, υψώνεται μπροστά του το πρόβλημα αν και κατά πόσο δεσμεύεται από ηθικούς κανόνες και αν όλα του επιτρέπονται. Η ελευθερία που καταλήγει στην αυθαιρεσία δεν επιδέχεται κανέναν περιορισμό. Όταν δεν υπάρχει Θεός ή όταν ο άνθρωπος μπαίνει στη θέση του θεού, τότε τα πάντα επιτρέπονται. Αρχικά ο ήρωας πιστεύει ότι ανήκει σε μια εκλεκτή μερίδα της ανθρωπότητας, όχι στους συνηθισμένους ανθρώπους, αλλά σε διακεκριμένες προσωπικότητες που είναι προορισμένες να ευεργετήσουν την ανθρωπότητα. Ο Ντοστογιέφσκι με τον τρόπο αυτό επιχειρεί να παρουσιάσει το ηθικό πρόβλημα που τίθεται στην ανθρώπινη συνείδηση: επιτρέπεται σε έναν άνθρωπο, ταγμένο να υπηρετήσει τον κόσμο, να σκοτώσει το πιο απαίσιο και σιχαμερό πλάσμα, μια σιχαμερή γριά τοκογλύφο, που μόνο κακό κάνει στους ανθρώπους; Επιτρέπεται να τη σκοτώσει κι έτσι να ανοίξει το δρόμο στην ανθρωπότητα για καλύτερες και ευτυχέστερες μέρες;

Όταν ένας άνθρωπος αυθαιρετώντας φονεύει έναν άλλο, τότε καταστρέφεται αυτός ο ίδιος, παύει να είναι η εικόνα του Θεού και η προσωπικότητά του εκφυλίζεται. Κάποιος, ο οποίος ξεπερνώντας τα ανθρώπινα όριά του, αυτά που συγγενεύουν με τη θεία πραγματικότητα, θεωρεί τον εαυτό του Ναπολέοντα, έναν μεγάλο ήρωα, ή Θεό, πέφτει πολύ χαμηλά και αργά ή γρήγορα πείθεται ότι δεν είναι υπεράνθρωπος αλλά ένα πλάσμα αδύναμο, δειλό και ευτελές. Μετά το έγκλημα ο Ρασκόλνικοφ έχασε την ελευθερία του, συνειδητοποίησε τη μηδαμινότητά του, την αξεπέραστη αδυναμία του.

Υπάρχει, όμως, ένα όριο στην αυτοαναίρεση της ελευθερίας. Η Πτώση, η αλλοτρίωση της ύπαρξης δεν συνιστά την οριστική μετάβαση από μια κατάσταση σε μιαν άλλη, αλλά «μια προοδευτική, δυναμική φορά υποβιβασμού της προσωπικής ετερότητας και αυτεξουσιότητας, χωρίς μια οριστική κατάληξη αφανισμού της» (Γιανναράς, 1976: 308). Αυτό σημαίνει ότι ο άνθρωπος μπορεί να εκπέσει σε φοβερές αλλοιώσεις της υπαρκτικής του πραγματικότητας, αλλά δεν μπορεί ποτέ να αναιρέσει καθολικά αυτή την πραγματικότητα. Είναι καταπληκτικό το γεγονός ότι ο Ντοστογιέφσκι δεν διαλύει την ανθρώπινη εικόνα ούτε εξαφανίζει την προσωπικότητα του ήρωά του. Σώζει την εικόνα και το πρόσωπο του ανθρώπου που, στα πιο απρόσιτα βάθη του, παραμένει άφθορος και ακέραιος. Οι ήρωές του, ακόμα και στην πιο βαθιά τους πτώση, σώζονται.

Ποιό όμως είναι αυτό το όριο; Είναι η ύπαρξη ενός προσωπικού Θεού, η ύπαρξη ενός Προσώπου που δεν έχει εκπέσει στην υπαρκτική κατάσταση της ατομικότητας και, επομένως, μπορεί να διασώσει την εκστατική αναφορά του αλλοτριωμένου

προσώπου. «*Η γριά ήταν μόνο μια κακιά στιγμή. Εκείνο που επιζητούσα ήταν να ξεπεράσω το φραγμό όσο το δυνατόν νωρίτερα. Δε σκότωσα ένα πλάσμα ανθρώπινο, αλλά την ηθική αρχή. Τη σκότωσα την αρχή, αλλά δε στάθηκα ικανός να περάσω αντίπερα και έμεινα στην ίδια όχθη...το μόνο που μπόρεσα να κάνω ήταν ο φόνος...*» (Ντοστογιέφσκι, 2006: 329, τόμος Α). Η ηθική αρχή, για την οποία κάνει λόγο ο ήρωας, δεν είναι τίποτε άλλο από την ιδέα του Θεού, η οποία εδώ παρουσιάζεται σαν όριο. Ο Ρασκόλνικοφ έφτασε την ανθρώπινη φύση του στο όριό της — εξ ου και το μαρτύριό του. Διαπιστώνει την αποτυχία της σχέσης του με τον Θεό, την «απουσία της σχέσης», «την εμπειρία του μηδενός» και την καταδίκη της ύπαρξής του σε μιαν άλογη μοναχικότητα.

«Κόλαση είναι το μαρτύριο του να μην αγαπάει κανείς» (Ντοστογιέφσκι, 1990: 258, τόμος Β, βιβλίο 6, κεφάλαιο 3. Επίσης βλ. Γιανναράς, 1976: 337) διατυπώνει χαρακτηριστικά ο Ντοστογιέφσκι, συνοψίζοντας τη θεολογική αλήθεια για την κόλαση στην παράδοση της ορθόδοξης Ανατολής. Η αιτία για το δικό μου μαρτύριο δε βρίσκεται στους άλλους, αλλά στη δική μου αδυναμία σχέσης, στο δικό μου εγκλωβισμό στην εγωκεντρική αυτονομία της ατομικότητας, στη δική μου ‘ελευθερία’. Γι’ αυτό η κόλαση, το μαρτύριο γίνεται πιο βασανιστικό όταν ο ‘άλλος’ δεν είναι μια ατομικότητα, αλλά ένα Πρόσωπο που μου προσφέρεται και με καλεί σε μια σχέση η οποία για μένα παραμένει ανέφικτη. Αυτό το ανέφικτο της σχέσης, το μαρτύριο του να μην αγαπά κανείς, είναι η αποτυχία της ύπαρξης, που συνοψίζει την εκκλησιαστική αλήθεια για την αιώνια κόλαση. Θέση ωστόσο του ρώσου συγγραφέα είναι ότι η αθεΐα είναι το τελευταίο σκαλοπάτι για να βρει κανείς την πίστη του στο Θεό.

2.3 Η Έξη, η Πράξη και το Πεπρωμένο

Η διερώτηση του Ρασκόλνικοφ «είμαι ικανός να διαπράξω το έγκλημα ή όχι» προκύπτει από την αντίφαση που συνιστά εγγενές στοιχείο του χαρακτήρα του. Από τη μια, η υιοθέτηση των κανόνων του παιχνιδιού της νομικής επιστήμης τού ‘επιβάλλει’ την αναγνώριση της δικαιοσύνης η οποία απορρέει από την τήρηση των κοινωνικών νόμων και, συνεπώς, επιτάσσει την υποταγή σε αυτούς⁴. Από την άλλη, η βίωση της κοινωνικής αδικίας και ανισότητας ‘προτρέπει’ τον ήρωα να επαναστατήσει έναντι του νόμου με μοναδικό σκοπό τη σωτηρία της ανθρωπότητας. Το γεγονός ότι χιλιάδες υπάρξεις ζουν μέσα στην αθλιότητα και τη σήψη αποδεικνύει την ανυπαρξία ενός δίκαιου και πανάγαθου Θεού και καλεί τον Ρασκόλνικοφ να αυτοδικήσει, μπαίνοντας ο ίδιος στη θέση του Θεού. Την ίδια στιγμή, όμως, η σκέψη μιας εγκληματικής ενέργειας, η ενδεχόμενη αφαίρεση μιας ανθρώπινης ζωής προσκρούει στα ανθρωπιστικά ιδεώδη του ήρωα. Τα παραπάνω στοιχεία στοιχειοθετούν και παράγουν τη διαρραγείσα έξη του Ρασκόλνικοφ⁵.

Αυτή η συνεχής αμφιταλάντευση του ήρωα, που σημαίνει ‘να τολμήσω ή όχι’, μπορεί να θεωρηθεί ως το αποτέλεσμα της επιρροής έξεων, μόνιμα εγχαραγμένων προδιαθέσεων, και αντικειμενικών δομών, οι οποίες προσανατολίζουν και περιορίζουν τη διαχείριση της καθημερινής ζωής. Η απόφαση του Ρασκόλνικοφ ως προς την υλοποίηση της μελλοντικής του πράξης δε συνιστά μια απόλυτη επιλογή του (όπως ο ίδιος θέλει να νομίζει), αλλά περιορίζεται από δύο παράγοντες: α) την δυνατότητά του να αντιδράσει σε ερεθίσματα, και β) την αποτίμηση των αντικειμενικών πιθανοτήτων πραγμάτωσης αυτής της απόφασης⁶.

Η επιλογή του ήρωα να πραγματώσει τη νοσηρή του φαντασίωση παρουσιάζεται σαν ένας ρητός στόχος. Πρόκειται για μια «προσανατολισμένη και διατεταγμένη δράση», «μια επιδέξια χρήση των διαθέσιμων δυνατοτήτων» (Παναγιωτόπουλος, 1989:

---

⁴ «Για να λειτουργήσει ένα πεδίο πρέπει να υπάρχουν διακυβεύματα και άνθρωποι έτοιμοι να παίξουν το παιχνίδι, εφοδιασμένοι την έξιν που συνεπάγεται τη γνώση και την αναγνώριση των εγγενών νόμων του παιχνιδιού, των διακυβευμάτων» (Μπουρντιέ, 1999: 65)

⁵ Ο Μπουρντιέ επισημαίνει την ύπαρξη των έξεων που έχουν διαρραγεί: «Η συστηματικότητα και η συγγένεια των πρακτικών, δε σημαίνει βέβαια συνοχή, αφού υπάρχουν έξεις που παράγουν συστηματικότητα μέσα στην ανακολουθία και την ασυνέπεια», (Παναγιωτόπουλος, 2003: 18)

⁶ Η πρακτική σύμφωνα με τον Μπουρντιέ αποτελεί «έναν χώρο διαλεκτικής μεταξύ modus operandi και opus operatum, ενσωματωμένων προϊόντων και των αντικειμενοποιημένων προϊόντων της ιστορικής πρακτικής», δηλαδή μεταξύ δομών και έξεων (Μπουρντιέ, 2006:87).

135) που στοχεύει να αποδείξει την εξαιρετικότητά του και να εξασφαλίσει τη μελλοντική σωτηρία της ανθρωπότητας. Ταυτόχρονα, η εγκληματική πρακτική προβάλλεται από την ηθική του συνείδηση ως απίθανη και αδιανόητη⁷. Η ηθική καθεστηκυία τάξη απαγορεύει την αφαίρεση μιας ανθρώπινης ζωής. Σ' αυτό το σημείο διακρίνουμε στο επαναστατικό πνεύμα του Ρασκόλνικοφ γνωρίσματα θρησκευτικής συμπεριφοράς. «*Θεέ μου, είναι δυνατόν να πάρω ένα τσεκούρι...να τη χτυπήσω στο κεφάλι, να της λιώσω το κρανίο...τι μου συμβαίνει τώρα;*» (Ντοστογιέφσκι, 2006: 84, τόμος Α).

Ο Agamben στο βιβλίο του *Homo Sacer*, αναφερόμενος στο παράδοξο της κυριαρχίας, μιλά για την εξαίρεση και μάλιστα αναλύει την περίπτωση της εξαίρεσης από την έννομη τάξη. «*Η εξαίρεση είναι ένα είδος αποκλεισμού. Αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση η οποία αποκλείεται από τον γενικό κανόνα. Εκείνο όμως που χαρακτηρίζει την εξαίρεση είναι πως ό,τι αποκλείεται δεν στερείται, για το λόγο αυτό, κάθε σχέσης με τον κανόνα. Αντιθέτως, ο κανόνας εξακολουθεί να διατηρεί τη σχέση του με την εξαίρεση υπό τη μορφή της αναστολής. Ο κανόνας εφαρμόζεται στην εξαίρεση απεφαρμοζόμενος, δηλαδή μέσω της μη τήρησής του, της ανάκλησής του από αυτήν*» (Agamben, 2005: 40-41). Στο παράδειγμά μας, ο Ρασκόλνικοφ επιζητά την εξαίρεσή του από τον νόμο της συνείδησής του. Ενώ, όμως, θέλει να ανακαλέσει, να μην τηρήσει τους κανόνες που επιβάλλει η ηθική του, τελικά επιστρέφει και νομιμοποιεί το έγκλημά του ηθικά.

Ο Ρασκόλνικοφ, ηθικοποιώντας την εκ-στάση του από το νόμο της συνείδησής του έχει την πεποίθηση ότι καθορίζει τα μελλοντικά αποτελέσματα και προεξοφλεί τις συνέπειες της πράξης του. Η πεποίθησή του, όμως, αυτή συνιστά μια «τελεολογική ψευδαίσθηση» (Μπουρντιέ, 2006: 101-103). «*Η παρουσία του παρελθόντος σε αυτό το είδος ψευδούς πρόβλεψης του μέλλοντος στην οποία προβαίνει η έξη, αναδεικνύεται παραδόξως με σαφήνεια όταν η άποψη για το προσδοκώμενο μέλλον διαψεύδεται*» (Ο.π). Η παραγνώριση των ηθικών αξιών και η προβολή μιας προσωπικής ηθικής που

---

⁷ Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, οι προδιαθέσεις, που ενσταλάζονται μόνιμα στα υποκείμενα από τις δυνατότητες και τις μη δυνατότητες, τις ελευθερίες και τις απαγορεύσεις που είναι αποτυπωμένες στις αντικειμενικές συνθήκες, παράγουν προδιαθέσεις αντικειμενικά συμβατές μ' αυτές τις συνθήκες και, επομένως, «*οι απίθανες πρακτικές αποκλείονται ως αδιανόητες, μέσα από αυτό το είδος υποταγής στην τάξη που τείνει να καθιστά την ανάγκη αρετή, δηλαδή να αρνείται το μη αποδεκτό και να επιθυμεί το αναπόφευκτο*» (Bourdieu, 2006: 90).

πρωταρχικό γνώρισμά της αποτελεί η νομιμοποίηση της εξαίρεσης από τον ηθικό νόμο, δεν αποφέρουν στον Ρασκόλνικοφ τα επιθυμητά αποτελέσματα.

Αυτό σημαίνει πως η έξη, ως σύστημα διαρκών και μεταθέσιμων προδιαθέσεων, θέτει όρια στο πεδίο δυνατής δράσης του υποκειμένου, είναι αυτή που καθορίζει εκ των προτέρων τις πρακτικές του παρόντος σε σχέση με ένα πιθανό επερχόμενο μέλλον. Έτσι, οι στρατηγικές, οι οποίες παράγονται από την έξη, σ' έναν ορισμένο βαθμό καθορίζονται από το μέλλον. «Η έξη καθορίζεται σε σχέση με ένα πιθανό μέλλον που προεξοφλεί και στην έκβαση του οποίου συμβάλλει, διότι το διαβάζει άμεσα στο παρόν του εικαζόμενου κόσμου» (Ο.π.: 106-107). Οριακό παράδειγμα αυτού του είδους της μελλοντικής προσδοκίας αποτελεί το συναίσθημα. «Το συναίσθημα είναι μια ψευδαισθητική 'παροντοποίηση' του επικείμενου μέλλοντος, η οποία, όπως μαρτυρούν οι εντελώς ταυτόσημες με την πραγματική κατάσταση σωματικές αντιδράσεις, οδηγεί κάποιον να βιώσει ένα μέλλον που εκκρεμεί ακόμη, σαν να είναι ήδη παρόν ή ακόμη ήδη παρελθόν, άρα αναγκαίο και αναπόφευκτο» (Ο.π.: 107). Οι ξαφνικές αδιαθεσίες και οι κρυάδες, το νευρικό τρεμούλιασμα και η εμπύρετη ταραχή, οι λιποθυμίες, η χώνωση και μια γενικότερη αδιαθεσία, όλες αυτές οι ψυχοσωματικές αντιδράσεις του Ρασκόλνικοφ πριν διαπράξει το έγκλημα αποτελούν αποδεικτικά στοιχεία ότι βιώνει στο παρόν τις συνέπειες της επικείμενης πράξεώς του.

Το γεγονός ότι ο Ρασκόλνικοφ τελικά τολμά να κάνει το έγκλημα δε συνεπάγεται σε καμία περίπτωση αντίσταση και διαφυγή από τη μοίρα του. Απεναντίας, ακόμη και αυτή του η απόφαση, όπως και η διερώτηση για το αν είναι ικανός να προβεί σ' αυτή την πράξη ή όχι, εμφανίζονται ως προϊόντα της έξης του. Ο Αριστοτέλης στο 'Μετά τα Φυσικά' χρησιμοποιεί την έννοια της έξης ως μέσο για την εξήγηση της μετάβασης από την 'εν δυνάμει' κατάσταση στην 'εν ενεργεία' κατάσταση. (Παναγιωτόπουλος, 1989: 131). Η έννοια της δύναμης προηγείται της ενέργειας και συνίσταται σε αυτό που είναι σε θέση τόσο να είναι όσο και να μην είναι: «Αυτό, επομένως, που είναι δυνατόν να είναι, ενδέχεται και να μην είναι. Συνεπώς, το ίδιο πράγμα είναι δυνατόν τόσο να είναι όσο και να μην είναι (το δυνατόν ενδέχεται είναι και μη είναι)» (Agamben, 2005: 81). Η ενέργεια αποτελεί τη δράση, τη μετάβαση από τη δυνατότητα στην πραγματικότητα. Ενέργεια είναι η δραστηριότητα που μετατρέπει το δυνατό σε πραγματικό.

Επομένως, στο παράδειγμα του Ρασκόλνικοφ, η έξη του ως «μη επιλεγμένη αρχή όλων των των επιλογών» (Μπουρντιέ, 2006:101) γίνεται το όχημα για να περάσει από τη φαντασιακή οργάνωση του εγκλήματος, το εν δυνάμει έγκλημα- δηλαδή το έγκλημα που είναι τόσο δυνατό να πραγματοποιηθεί όσο και να μη πραγματοποιηθεί- στην

οριστική, έμπρακτη εκπλήρωσή του. Κυρίαρχη, στην προκειμένη περίπτωση, αποδεικνύεται η δυνατότητα που υλοποιείται αίροντας τη δυνατότητά της να μην είναι.

2.4 Η Ηθική των Εξαιρετικών και των Κοινών Ανθρώπων

Η διάκριση των ανθρώπων σε εξαιρετικούς και κοινούς, που διατυπώνει ο ήρωας Ρασκόλνικοφ, μας παραπέμπει στην ανάλυση του Νίτσε στην Πρώτη Πραγματεία της *Γενεαλογία της Ηθικής*. Ο Νίτσε διακρίνει δύο μορφές της υπάρχουσας ηθικής κατάστασης όπως αυτή είχε διαμορφωθεί έως την εποχή του: την ηθική των κυρίων και την ηθική των δούλων. Την ηθική των κυρίων την χαρακτηρίζει μια κατάφαση προς τον ίδιο τον εαυτό της. Δείχνει την περιφρόνησή του για τον αδύνατο άνθρωπο που έχει μια μορφή επιείκειας, λύπης. Αντίθετα, ο αδύνατος είναι αξιολύπητος, δυστυχισμένος. Υπάρχει σε μια κατάσταση που επικρατεί η αναισθησία, η χαλάρωση. Η ηθική των δούλων αναπτύσσεται σε κόσμο εχθρικό και αποτελεί την αρρώστια του ανθρώπου που υποφέρει από τον εαυτό του για τον εαυτό του.

Οι κύριοι θυμίζουν σε πολλά σημεία τους εξαιρετικούς ανθρώπους του Ρασκόλνικοφ, αφού είναι αυτοί που έχουν επιθετικό χαρακτήρα και διακατέχονται από τη δύναμη της βούλησης. Η ηθική του κυρίου χαρακτηρίζεται από την επιθετικότητα, τη διάθεση επιβολής, την παρατολμία. Ο κύριος ταυτίζει την ευτυχία με τη δράση. Σε αντίθεση, οι δούλοι, στους οποίους παρατηρείται μια αναλογία με τους κοινούς ανθρώπους, είναι στερημένοι, ανίσχυροι και αδύναμοι. Η ηθική του δούλου διακρίνεται για την υποχωρητικότητα, τη μετριοπάθεια, την καρτερικότητα και την ταπεινοσύνη. Οι δούλοι, όπως και οι κοινοί άνθρωποι, αντιλαμβάνονται την ευτυχία ως μια κατάσταση που επικρατεί η παθητική αντίδραση

2.5 Η Ενοχή και οι Τύψεις Συνειδήσεως

Υπάρχουν ωστόσο και δύο ακόμη νιτσεϊκές έννοιες που βοηθούν στην ανάλυση της παρούσας εργασίας, οι έννοιες της ‘κακής συνείδησης’, και κατ’ επέκταση του αισθήματος της ‘ενοχής’, και της τιμωρίας. Η ‘κακή συνείδηση’ δημιουργείται από ηθικο-χριστιανικές αντιλήψεις και εγκλωβίζει τον άνθρωπο σε ένα συνεχές αίσθημα ενοχής. Για να γίνει κατανοητό αυτό το συναίσθημα ενοχής ο Νίτσε το αντιπαραθέτει

με την έννοια της ενοχής του αστικού δικαίου, όπου εμφανίζεται ως σχέση ανάμεσα σε πιστωτή και χρεώστη. Για τον ίδιο, η ‘ενοχή’ δεν πηγάζει από το φόβο της τιμωρίας, αφού η τιμωρία δεν ήταν αρχικά συνδεδεμένη με την ενοχή, αλλά με την οφειλή ενός χρέους, δηλαδή απαιτούσε την πληρωμή ενός ανεξόφλητου χρέους ή μιας ζημιάς. Το στοιχείο αυτό είναι ευδιάκριτο σε ‘πρωτόγονες’ κοινωνίες, όπου ο οφειλέτης υπόσχεται να υποφέρει πόνο ή ακόμη και θάνατο σαν εκπλήρωση μιας συμβατικής υποχρέωσής του. (Νίτσε, χ.χ: 115-1116)

Ο Νίτσε συνδέει κατά τρόπο συστηματικό την έννοια της ‘ενοχής’ και την ιδέα του Θεού. Τονίζει ότι η αρχέγονη λατρεία των προγόνων αναπτύχθηκε μέσα από τη μεταφορά του διπόλου πιστωτής –οφειλέτης, στη σχέση μεταξύ των ανθρώπων και των προγόνων τους: όσο η φυλή ευημερεί, δημιουργείται μια διαρκής οφειλή προς αυτούς που κατέστησαν αυτή την ευημερία δυνατή, και η αυτοτιμωρία, με τη μορφή της τελετουργικής θυσίας, αποτελεί την εξόφληση αυτής της διαρκούς οφειλής. Αυτή η αίσθηση του ανθρώπου ότι βαρύνεται από μια διαρκή ενοχή, το ανεξόφλητο χρέος που εσωτερικεύεται σαν μια διαρκής υποχρέωση αυτοτιμωρίας, φτάνει στην κορύφωσή της με τον χριστιανικό θεό. (Ο.π: 150-153)

Στη λογική αυτή μπορεί να θεωρηθεί ότι οι τύψεις συνειδήσεως δεν αποτελούν παρά την έξαρση ενός τραυματισμένου νόμου, δηλαδή της ένοχης συνείδησης. Οι τύψεις γεννιούνται από μια κακή πράξη, γεννιούνται σκόπιμα για να τιμωρήσουν. Συνιστούν ένα είδος καρκινικής ανάμνησης, μια ανάμνηση που δεν αφορά πια ένα συγκεκριμένο τμήμα της εμπειρίας του υποκειμένου, αλλά καταλαμβάνει την ολότητα του προσώπου. Γεννημένες μετά από ένα ορισμένο συμβάν, απορροφούν σύντομα ολόκληρη τη ζωή, την οποία αποδιοργανώνουν με την υπερτροφία τους.

Οι τύψεις της συνείδησης ανήκουν σε εκείνη την ομάδα συναισθημάτων που κοιτούν προς τα πίσω, που είναι στραμμένα στο παρελθόν. Αυτή, όμως, η έμμονη ιδέα ενός διαπραχθέντος σφάλματος καθιστά το παρελθόν συνεχώς παρόν. Οι τύψεις είναι ίσως κάτι περισσότερο από ανάμνηση. Δεν πρόκειται απλά για μια εικόνα του παρελθόντος, αλλά για κάτι που επιζεί και είναι σαν να διαπράττεται συνεχώς εκ νέου. Αυτός ο παράδοξος αναχρονισμός ενός παρελθόντος το οποίο διαιωνίζεται και αρνείται να πεθάνει αποτελεί το διακριτικό γνώρισμα της ένοχης συνείδησης. Οι τύψεις διακατέχουν το παρόν του Ρασκόλνικοφ, εμφανίζονται ακριβώς σαν ένας παρείσακτος και ένας αδιάκριτος επισκέπτης.

Και καθώς το μαρτύριο του ήρωα μεγαλώνει, βγαίνει η απαρηγόρητη κραυγή για το ανεπανόρθωτο, τη μη «αναστρεψιμότητα» (Jankelevitch, 2003:138-139) της πράξης

του. Το πολύ παρόν παρελθόν των τύψεων είναι, με τον τρόπο του, ένα 'ποτέ πια!', ένα πράγμα που έχει παρέλθει, που έχει διαφύγει, κάτι μη επαναλήψιμο αλλά και μη αναστρέψιμο. Αυτό που συνέβη, έχει συμβεί μια και καλή ανέκκλητα. Αυτό είναι το «αμετάκλητο» των μεγάλων κατορθωμάτων. Αυτό είναι επίσης το «αμετάκλητο» των εγκλημάτων. Γιατί, πώς να μην έχει κάνει αυτό που έχει κάνει; Η πράξη μπορεί να έχει παρέλθει, αλλά η πρόθεση-δράση από την οποία εκκινά η πράξη, είναι το άφθαρτο και αθεράπευτο στοιχείο των τύψεων. Σύμφωνα με την ηθική φιλοσοφία του Jankelevitch, το ανεπανόρθωτο και το μη αναστρέψιμο των πράξεων είναι «μια τόσο ανυπόφορη αναπαράσταση, που οι άνθρωποι την καμουφλάρουν όσο καλύτερα μπορούν. Για να την καταστήσουν περιττή, η θρησκεία και η ηθική επινόησαν τη Μετάνοια» (Ο.π: 171). Επομένως, δεν υπάρχει απόλυτη μη αναστρεψιμότητα.

Μετάνοια αποτελεί μια εκ νέου αρχή, μιαν αναγέννηση, όπου σε αντίθεση με το παρελθόν των τύψεων που είναι απελπισία χωρίς προοπτική, αυτή καθορίζει το μέλλον. Πρόκειται για μια έννοια κεντρική σ' ολόκληρη τη χριστιανική φιλοσοφία. Οι τύψεις είναι πάντα για τον χριστιανό ένας γόνιμος πόνος, η γέννηση μιας καινούργιας ψυχής. Μέσα στην πυρκαγιά του πόνου προετοιμάζεται μια καινούργια νεότητα. Ο Θεός, αόρατος αλλά παρών πίσω από τη συνείδηση, εγγυάται πως δεν υποφέρουμε μάταια, πως ο πόνος δεν είναι παράλογος αλλά εποικοδομητικός, πως η μετάνοια είναι μια χάρη δική Του προς εμάς. «Όλη η τελεολογία της μετάνοιας είναι η τελειοποίησή μας» (Jankelevitch, 2003: 174).

2.6 Η Επιβολή της Εξωτερικής Τιμωρίας: Το Κάτεργο

Μέσα από όλη την ανακριτική διαδικασία και την εκδίκαση της υπόθεσης του Ρασκόλνικοφ παρατηρούμε τη συνεργασία ανακριτών, δικαστών και ψυχολόγων. Με λίγα λόγια, τη συνεργασία του δικαστικού και του ψυχιατρικού λόγου. Ο δικαστής ή ο ανακριτής δεν είναι ο μόνος που εξετάζει την περίπτωση του ενόχου. Ο ρόλος των ψυχολόγων αποδεικνύεται καταλυτικός κυρίως, όταν οι περιπτώσεις που εκδικάζονται δεν είναι απλές. Στην υπόθεση του Ρασκόλνικοφ, το γεγονός ότι δε κοίταξε να επωφεληθεί από τα αντικείμενα που είχε κλέψει όταν σκότωσε τη γριά ενεχυροδανείστρια, προκάλεσε το ενδιαφέρον των ψυχολόγων: *«Ιδίως οι ψυχολόγοι δέχτηκαν ότι πραγματικά μπορεί να μην κοίταζε καθόλου μέσα στο πορτοφόλι...Απ' αυτό*

όμως έβγαλαν το συμπέρασμα ότι το έγκλημα έγινε κάτω από την επήρεια μιας προσωρινής παράκρουσης, μιας μανίας, μπορεί κανείς να πει, για ανθρωποκτονία και κλοπή, χωρίς μεταγενέστερες βλέψεις και χωρίς καμία προσδοκία κέρδους. Πάνω σ' αυτό επικαλέστηκαν τη σύγχρονη θεωρία της προσωρινής σύγχυσης φρένων» (Ντοστογιέφσκι, 2006: 298-299, τόμος Β).

Το παράδειγμα του Ρασκόλνικοφ μας θυμίζει την υπόθεση του Πιέρ Ριβιέρ, ενός νεαρού αγρότη που σκότωσε εκ προμελέτης τη μητέρα του, την αδελφή του και τον αδελφό του. Το υπόμνημα που συνέταξε ο ίδιος για να εξηγήσει τους φόνους έγινε η αφορμή για την αντιπαράθεση μεταξύ του δικαστικού και του πρωτοεμφανιζόμενου τότε (1835) ψυχιατρικού λόγου. Ο Φουκώ και οι συνεργάτες του μέσα από το υλικό των ανακρίσεων, των ιατρικών γνωματεύσεων και τις καταθέσεις των μαρτύρων αποτυπώνουν εύστοχα το συσχετισμό δυνάμεων των διαφορετικών λόγων και το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν παίζοντας ένα παιχνίδι εξουσίας.

Θα λέγαμε ότι στο *Έγκλημα και Τιμωρία* δεν παρατηρούμε τόσο την αντιπαράθεση των δύο λόγων όσο την αλληλοσυμπλήρωσή τους. Το σημείο που, πέρα από τη φύση του εγκλήματος, εξετάζεται η συμπεριφορά του κατηγορούμενου σε σχέση με τις περιστάσεις, μάς παραπέμπει στις αναλύσεις του Φουκώ για τον τρόπο με τον οποίο το δικαστικό πεδίο εμπλουτίζεται με την γνώση που παρέχει η επιστήμη της ψυχολογίας. «Η πρωτοκαθεδρία των γεγονότων, δηλαδή του πλαισίου εκείνου στο οποίο εντάσσεται ο κατηγορούμενος, επιτρέπει στους ειδικούς πραγματογνώμονες και στους δικαστές να προσδιορίσουν τον καταλογισμό της ευθύνης του. Αυτό ανοίγει το δρόμο στην ψυχιατρική και στη θεωρία των περιορισμένων ευθυνών. Οι ταξινομήσεις της παραφροσύνης παίζουν πια καθοριστικό ρόλο στον καταλογισμό των ευθυνών από το δικαστήριο. Έτσι, η παραδοχή ελαφρυντικών περιστάσεων, εκτός από την ψυχιατρική, εξουσιοδοτεί την παρέμβαση και όλων των άλλων επιστημών του ανθρώπου» (Φουκώ, 2002: 281).

Το γεγονός ότι ο Ρασκόλνικοφ δεν επωφελήθηκε από τα κλεμμένα αντικείμενα αποδόθηκε κατά ένα μέρος στη μετάνοιά του και κατά το άλλο στη διανοητική του κατάσταση, η οποία δεν κρίθηκε ισορροπημένη όταν διέπραξε το έγκλημα. «Αυτά συνετέλεσαν στο να δεχτούν για τον ένοχο ελαφρυντικά περιστατικά... Όλα τελείωσαν με την καταδίκη του ενόχου μόνο σε οχτώ χρόνια καταναγκαστικά έργα, γιατί ομολόγησε μόνος του και γιατί υπήρχαν ελαφρυντικά περιστατικά» (Ντοστογιέφσκι, 2006: 299-300, τόμος Β').

Ο Ντοστογιέφσκι, αντιμετωπίζοντας τον Ρασκόλνικοφ ως ηθικά ‘ασθενή’, πιστεύει ότι η απομόνωση του κατάδικου σε σχέση με τον έξω κόσμο, η στέρηση της ελευθερίας του αποτελεί όργανο που θα συμβάλλει στην ψυχική και πνευματική μεταστροφή του. «Ολομόναχος στο κελί του, ο κρατούμενος αντικρίζει τον εαυτό του. Με κατασιγασμένα τα πάθη του και μακριά από τον κόσμο που τον περιτριγυρίζει, ακούει μόνο τη φωνή της συνείδησής του, και, καθώς τη συμβουλεύεται, νιώθει να ξυπνάνε μέσα του οι ηθικές αρχές που ποτέ δεν εγκαταλείπουν ολότελα την ανθρώπινη καρδιά» (Φουκώ, 1989: 312, Η Φυλακή). Η πραγματική τιμωρία λαμβάνει χώρα όταν ο ήρωας ζει το αδιέξοδο του ορθού λόγου, που τον έσπρωξε στο έγκλημα, συνειδητοποιεί την αλλοτρίωση και τον εγωισμό του και, τελικά, ανακαλύπτει, αφού βγάλει την ψυχή του το μέσα έξω, ότι υπάρχει μέσα του ένα θεϊκό ίχνος, το οποίο αγνοούσε. Είναι δυνατόν να κρύβει μέσα του κάτι από το Θεό χωρίς να το γνωρίζει; Το βιβλίο αποκρίνεται καταφατικά.

3^ο ΜΕΡΟΣ: ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Μια Κριτική στην Έννοια της Ελευθερίας του Ντοστογιέφσκι

Καταρχήν ας θυμίσουμε πώς ορίζει ο Ντοστογιέφσκι την ελευθερία: «Στην εποχή μας εξισώνουν την ελευθερία με την αποχαλίνωση των παθών, ενώ η αληθινή ελευθερία βρίσκεται στην κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη θέλησή του και στον εαυτό του. Έτσι που στο τέλος ν' αποκτήσει ο άνθρωπος ηθική τελείωση και να γίνει αληθινός κύριος του εαυτού του» (αναφέρεται στο Μακράκης, 1984: 37). Ο άνθρωπος στη φιλοσοφία του ρώσου μυθιστοριογράφου θεωρείται αυτόνομη μονάδα, που ενεργεί μέσα στην απόλυτη ανεξαρτησία και ελευθερία. Είμαι ελεύθερος δε σημαίνει ότι κάνω όλα όσα επιθυμώ, ότι είμαι υποχείριο των παθών μου. Είμαι ελεύθερος σημαίνει ότι πράττω σύμφωνα με τον νόμο που εγώ ο ίδιος ορίζω για τον εαυτό μου. Με λίγα λόγια, είμαι ελεύθερος σημαίνει είμαι κύριος του εαυτού μου.

Η έννοια της αυτονομίας, όπως την αναλύει ο Καστοριάδης, προικίζει το υποκείμενο με την ικανότητα να παράγει τις δικές του μορφές αυτοκαθορισμού, δηλαδή να δημιουργεί και να νομιμοποιεί τις επιλογές του ξεκινώντας αποκλειστικά και μόνο από τον εαυτό του. Το αυτόνομο υποκείμενο αποτελεί αυτοκαθοριζόμενη και γνήσια αρχή του εαυτού του. Το καθεστώς της αυτονομίας αναγνωρίζει τη δημιουργικότητα του ατόμου, αναγνωρίζει ότι ο Νόμος αποτελεί ανθρώπινο δημιούργημα. Σπάει τα ταμπού που θέτει το καθεστώς της ετερονομίας και η όποια επιθυμία του υποκειμένου τίθεται ελεύθερα υπό κριτική. Ο αυτοστοχασμός, η κριτική διάθεση και η διαύγεια απέναντι σ' αυτό που σκεφτόμαστε και σ' αυτό που κάνουμε είναι τα στοιχεία που διαφοροποιούν την έννοια της αυτονομίας από αυτήν της ετερονομίας.

Η διαφορά μεταξύ των δύο καταστάσεων έγκειται στον τρόπο με τον οποίο το υποκείμενο τοποθετείται απέναντι στην ασυνείδητη σκέψη του, «στην κυριαρχία του συνειδητού πάνω στο ασυνείδητο» (Καστοριάδης, 1999: 151). Αυτό που θέτει όρια στην πράξη είναι το γεγονός ότι η αυτονομία μπορεί να αναγνωρίζει και να παραδέχεται τις επιθυμίες, σπάζοντας τα ταμπού που επιβάλλει η ετερονομία, δίχως όμως κάτι τέτοιο να την οδηγεί στην άκριτη και απευθείας πραγματοποίησή τους. Αυτόνομος δεν είναι αυτός που εκπληρώνει τις επιθυμίες του χωρίς κανέναν έλεγχο. Συνεπώς, η ελευθερία που πηγάζει από τον αυτο-καθορισμό και την αυτεξουσιότητα δε συνεπάγεται την άκριτη υλοποίηση οποιασδήποτε επιθυμίας, αλλά την ανεξαρτησία

απέναντι στα πάθη μας, τη δυνατότητα κριτικής αποστασιοποίησης από αυτά. Η ελευθερία μ' αυτή την έννοια δε δεσμεύεται από τίποτα εκτός από τον ίδιο της τον εαυτό. Υπό αυτό το πρίσμα, για τον ρώσο μυθιστοριογράφο, ο αυτόνομος άνθρωπος παρουσιάζεται ταυτόχρονα ελεύθερος και υποταγμένος σε έναν προσωπικό ηθικό νόμο.

Το ερώτημα, όμως, που προκύπτει εδώ είναι: κατά πόσο είναι εφικτή μια δυνατότητα κριτικής αποστασιοποίησης από τα πάθη μας; Κατά πόσο μπορούμε να σταθούμε κριτικά απέναντι στις επιθυμίες μας και τελικά να κυριαρχήσουμε στη θέλησή μας; Είναι μάλλον αδύνατη μια κριτική τοποθέτηση απέναντι στις επιθυμίες μας χωρίς την προσφυγή σε μύθους και ψευδαισθητικά δημιουργήματα, τα οποία είναι σε θέση να μας προστατέψουν από την αποχαλίνωση⁸.

Η κατάληξη της φιλοσοφίας του Ντοστογιέφσκι είναι πως μόνο η θρησκεία μπορεί να απαλλάξει τον άνθρωπο από τα πάθη και τον εγωκεντρισμό του. Το στοιχείο όμως αυτό οδηγεί τον Ντοστογιέφσκι σε μια αντιφατικότητα, όπου ενώ καταδικάζει ο,τιδήποτε εμποδίζει την ελεύθερη εκδήλωση της ανθρώπινης προσωπικότητας, από την άλλη μεριά δέχεται την αποπροσωποποίηση του ανθρώπου μέσα στη χριστιανική θρησκεία.

Ο Καστοριάδης φαίνεται να συμφωνεί καταρχήν με την έννοια της ελευθερίας, όπως τη χρησιμοποιεί ο Ντοστογιέφσκι. Η φράση, όμως, του ρώσου συγγραφέα «Αν δεν υπήρχε Θεός θα ήταν όλα επιτρεπτά» χαρακτηρίζεται από τον Καστοριάδη ως ένα «χυδαίο» επιχείρημα που τονίζει ότι: αν και μόνο αν υπάρχει Θεός, θα σωθούμε, διότι δίχως Αυτόν ο άνθρωπος παρεκτρέπεται, μη έχοντας ικανότητα αυτοπεριορισμού. Θα μπορούσε σε αυτό το σημείο να ειπωθεί, αντίθετα με την πεποίθηση του ρώσου συγγραφέα, ο οποίος παρουσιάζεται κατά των εξωτερικών οργανωτικών αρχών και των κοινωνικών πειθαρχιών, ότι η ύπαρξη ενός ανώτερου όντος, ενός Θεού, και η ορθόδοξη χριστιανική φιλοσοφία δεν οργανώνουν και δεν υποδουλώνουν λιγότερο τις συνειδήσεις.

Ο Νίτσε, στο βιβλίο του *Ecce Homo*, ασκώντας κριτική στον χριστιανισμό λέει χαρακτηριστικά ότι «η απαίτηση να πιστέψουμε ότι κατά βάσιν όλα βρίσκονται σε καλά χέρια, ότι ένα βιβλίο, η Βίβλος, αποτελεί τον τελειωτικό εφησυχασμό, ότι η μοίρα

---

⁸ Αυτή η φυγή προς μια φανταστική δημιουργία, προς μια ψευδαίσθηση συνιστά το περίφημο «επιχείρημα του υπαστυνόμου β'» του Καστοριάδη, του οποίου χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η φράση του Ντοστογιέφσκι «Αν δεν υπήρχε Θεός θα ήταν όλα επιτρεπτά» (Βλ. στον δικτυακό τόπο YouTube αποσπάσματα από τη συνέντευξη του Καστοριάδη στην εκπομπή 'Παρασκήνιο' της ET1).

της ανθρωπότητας βρίσκεται υπό θεϊκή καθοδήγηση και σοφία, κάτι που αν το μεταφέρουμε στην πραγματικότητα, είναι η βούληση της απόκρυψης της αδυσώπητης αλήθειας περί του αντιθέτου: ότι η ανθρωπότητα μέχρι σήμερα ήταν στα χειρότερα χέρια, ότι κυβερνήθηκε από τους αποτυχημένους, από κουτοπόνηρους-εκδικητικούς, από τους αποκαλούμενους ‘αγίους’, αυτούς τους συκοφάντες του κόσμου και αυτούς που βεβηλώνουν τον άνθρωπο» (Νίτσε, χ.χ: 111). Κατά παρόμοιο τρόπο ο Φουκώ στο βιβλίο του *Η Μικροφυσική της εξουσίας* μιλώντας για την ποιμαντική εξουσία, «μια παλιά τεχνική εξουσίας που είχε γεννηθεί μέσα στους χριστιανικούς θεσμούς», αναφέρει: «Αυτή η μορφή εξουσίας δεν μπορεί να ασκείται χωρίς να γνωρίζει τι συμβαίνει μέσα στο κεφάλι των ανθρώπων, χωρίς να εξερευνά τις ψυχές τους, χωρίς να τους εξαναγκάζει να αποκαλύπτουν τα πιο ενδόμυχα μυστικά τους. Συνεπάγεται μια γνώση της συνείδησης και μια ικανότητα να τη διευθύνει» (Φουκώ, 1991: 83)

Το παραπάνω επιχείρημα «Αν δεν υπήρχε Θεός θα ήταν όλα επιτρεπτά» εκφράζει τη βασική αλήθεια της θέσμισης των ετερόνομων κοινωνιών, όπου χρειάζεται να φανεί ότι ο θεσμός (ή νόμος) έχει έρθει από αλλού προκειμένου να κατοχυρωθεί και να καταστεί σεβαστός. Εξάλλου είναι αδιαμφισβήτητη η θέση του ρώσου συγγραφέα ότι οι νόμοι και οι κοινωνικοί θεσμοί δεν αποτελούν ιστορικά δημιουργήματα, αλλά εκφράσεις της θείας θέλησης, προϊόντα της θεϊκής τάξης (Αυγέρης, 1972: 110). Ο Ντοστογιέφσκι θέτοντας στον εαυτό του το ερώτημα «Τί είναι ελευθερία;», απαντά πως «Ελευθερία για όλους είναι να κάνουν ό,τι θέλουν, μέσα στα πλαίσια του νόμου» (Ο.π: 100).

Επομένως, παρά την όποια πεποίθηση του συγγραφέα περί ελευθερίας, αυτή δεν παύει να αποτελεί μια θεώρηση υπό το πρίσμα ενός ετερόνομου καθεστώτος⁹. Η ετερόνομη θέσμιση μιας κοινωνίας, όμως, δε συνεπάγεται τίποτε στο επίπεδο της αλήθειας για τις εκάστοτε πηγές της. Ακόμα κι αν η κοινωνία, σύμφωνα με την θέση

---

⁹ Η ετερονομία είναι το καθεστώς που πιστεύει ότι ο τρόπος οργάνωσης και οι παραστάσεις δεν είναι δημιουργήματα των ανθρώπων, αλλά κάποιας υπερβατικής αρχής, ότι είναι έργα εξω-κοινωνικά. Ο Νόμος είναι δοσμένος από κάποιον άλλο. Οι ενστικιατικοί μηχανισμοί ή τα κοινωνικά θέσμια, νόμοι φυσικοί ή θετοί ρυθμίζουν τις εκδηλώσεις της ατομικής και συλλογικής ζωής. Η ετερονομία προβάλλει το υποκείμενο ως κατά κάποιο τρόπο αδρανές, διότι περιγράφει την υπακοή και την εξάρτηση από κάποια προσταγή ή προδιάθεση, από την οποία καθορίζεται (π.χ νόμοι, Θεός). Η κατάσταση της ετερονομίας φαίνεται να ακρωτηριάζει τη δημιουργική φαντασία το υποκείμενου, να καταπιέζει και να συγκαλύπτει τις ενορμήσεις και τις ασυνείδητες φαντασιώσεις μέσω ταμπού και αποθήσεων ή, ακόμα και, να υποτάσσεται πλήρως σε αυτές. (Καστοριάδης: 160-163)

του συγγραφέα, πρέπει να πιστεύει πως οι αξίες της προέρχονται από έξω, από το μεταφυσικό Εκείθεν, αυτό δεν μας αποδεικνύει ούτε ποιο είναι το αληθινό Εκείθεν ούτε αν υπάρχει στην πραγματικότητα.

Από την άλλη, αν ο Ντοστογιέφσκι παρέμενε πιστός στις ιδέες του περί ελευθερίας του ανθρώπου, δίχως να εγκλωβίζεται σε αντιφατικά σχήματα, πάλι δεν θα ήταν δυνατή η εκ μέρους του διατύπωση μιας πρότασης για την επίτευξη μιας πλήρους αυτονομίας. Αυτό που πρέπει να διευκρινιστεί είναι ότι, η κατάσταση της αυτονομίας δεν μπορεί να παραπέμψει σ' ένα τελειωμένο καθεστώς, όπου το ασυνείδητο έχει εξαφανισθεί και έχει κυριαρχήσει μια για πάντα ένα καθαρό Εγώ. Η αυτονομία συνιστά μια ενεργή και διαρκή διαδικασία όπου το άτομο δε σταματά να αφουγκράζεται το λόγο του άλλου¹⁰. Το άτομο πρέπει να «είναι ικανό να ξεσκεπάσει τα φαντάσματά του και να μην [...] αφήνει τον εαυτό του να κυριευθεί από αυτά» (Καστοριάδης, 1999: 154). Μιλάμε πια για μια άλλη σχέση του υποκειμένου με τον εαυτό του, μια σχέση περισσότερο διαυγή μεταξύ συνειδητού και ασυνειδήτου. Μιλάμε για μια διαρκή δυνατότητα θεώρησης, η οποία δε συνεπάγεται κάποια απόλυτη, αλλά μια σχετική-τυπική αυτονομία. Κι η αυτονομία παραμένει τυπική, διότι ο καθένας και όλοι μαζί δεν είμαστε ένα *tabula rasa*, ανεπηρέαστοι από κάθε κοινωνικό ήθος και σχήμα αντίληψης.

Στην περίπτωση του Ρασκόλνικοφ, η αμφιταλάντευση σχετικά με την επιλογή του καλού ή του κακού, το ερώτημα που θέτει στον εαυτό του «να τολμήσω ή όχι», η εσωτερική διερώτηση για το αν είναι ικανός να αντισταθεί στη μοίρα που τον κατατάσσει στην 'υποβιβασμένη' κατηγορία των «κοινών ανθρώπων», όλα αυτά δεν αποτελούν προϊόντα της αυτονομημένης του βούλησης, μιας βούλησης προικισμένης με την ιδιότητα να 'νομοθετεί', ήτοι να είναι ο νόμος για τον εαυτό της. Αποτελούν παράγωγα ενός συνόλου σχημάτων αντίληψης, δράσης και σκέψης τα οποία είναι συστατικά αυτού που ο Μπουρντιέ ονομάζει, έξη (*habitus*).

Η επιλογή του ήρωα να κάνει πράξη την απόφασή του, αυτή η μετάβαση από τη δυνατότητα στην πραγματικότητα, η δράση που μετατρέπει το 'εν δυνάμει' σε 'εν ενεργεία' δε συνιστά απόλυτη αυτενέργεια. Δεν είναι η ελευθερία της βούλησης του Ρασκόλνικοφ που του προσφέρει αυτή τη δυνατότητα μελλοντικής επιλογής. Ο ίδιος δεν οργανώνει και δε ρυθμίζει τη δράση του σαν να μπορούσε η πρακτική να λειτουργεί με βάση τη λογική της εκούσιας απόφασης και της απόλυτης πρωτοβουλίας του δρώντος υποκειμένου. Η απόφαση και η πράξη του οργανώνονται ως προϊόντα

---

¹⁰ Για τον Λακάν ο λόγος του άλλου είναι το ασυνείδητο.

εξαρτήσεων που συνδέονται με μια ιδιαίτερη τάξη συνθηκών ύπαρξης. Η έξις είναι αυτή που προσανατολίζει και διατάσσει τις σκέψεις, τις αντιλήψεις και τις πρακτικές του, και όχι ένα ελεύθερο πρόταγμα. «Πως να μη δει κανείς ότι η απόφαση, αν υπάρχει απόφαση, και το ‘σύστημα προτιμήσεων’ που τη διέπει, εξαρτώνται όχι μόνο από όλες τις προηγούμενες αποφάσεις αυτού που αποφασίζει, αλλά και από τις συνθήκες στις οποίες πραγματοποιούνται οι ‘επιλογές’ του, κρίνοντας εκ προοιμίου τις κρίσεις του και διαμορφώνοντας έτσι την κρίση του» (Μπουρντιέ, 2006: 83).

Θα ήταν αδύνατο για τον Ντοστογιέφσκι, στην κατάληξη του μυθιστορήματος, να μην βάλει τον ήρωα να ταυτιστεί με τη θέση του δημιουργού του, ότι μια δημιουργική και αναγεννημένη ζωή συνιστά το οικοδόμημα που στηρίζεται πάνω στα θεμέλια της συμμόρφωσης προς τον νόμο και την παραδοσιακή χριστιανική ηθική. Αυτό συμβαίνει, όχι γιατί οι τύψεις, ως έξαρση της τραυματισμένης ηθικής συνείδησης, και η φυλάκιση, ως τιμωρία που επιβάλλεται για την παραβίαση ενός κρατικού νόμου, αποτέλεσαν ένα γόνιμο πόνο για τον Ρασκόλνικοφ και του έδωσαν την ευκαιρία μέσα από τη δυστυχία να ανακαλύψει την αλήθεια του Χριστού και να οδηγηθεί σε μια ηθική επανάσταση και μια νέα ζωή. Αλλά διότι, οι έννοιες του νόμου και της ηθικής αποτελούν εγγενή στοιχεία της διαρραγείσας έξις του πρωταγωνιστή. Πιο συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά, η συμμόρφωση στο νόμο αποτελεί βασικό κανόνα του παιχνιδιού που καλείται να ακολουθήσει ο Ρασκόλνικοφ. Ως φοιτητής νομικής εκπροσωπεί το διακύβευμα της νομικής επιστήμης. Από την άλλη, η χριστιανική ηθική που κηρύττει, με την ύπαρξη του Χριστού, την αγάπη για τον πλησίον δεν είναι άλλη από την ανθρωπιστική ηθική που καταδικάζει και μάχεται ενάντια στην κοινωνική αδικία και ανισότητα πιστεύοντας σε μια κοινωνία με δικαιοσύνη για όλους.

Ακολουθώντας τον Μπουρντιέ, η αρχή της πρακτικής αναζητείται ανάμεσα στους εξωτερικούς περιορισμούς (περιθώρια επιλογών) και στις προδιαθέσεις. Η αποτυχία του εγχειρήματος του Ρασκόλνικοφ, η αδυναμία του να ξεπεράσει τον εαυτό του και να απαρνηθεί το κοινωνικά προδιαγεγραμμένο μέλλον του συνιστά τρανή απόδειξη ότι η διαρραγείσα έξις του αποτελεί το βασικό οδηγό, την «μη επιλεγμένη αρχή όλων των των επιλογών» (Μπουρντιέ, 2006:101) .

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μ. Αυγέρης, 1972, *Ξένοι Λογοτέχνες*, Αθήνα: Ίκαρος
- Χ. Γιανναράς, 1976, *Το πρόσωπο και ο έρωας. Θεολογικό δοκίμιο δεοντολογίας*, Αθήνα: Παπαζήσης
- Κ. Καστοριάδης, 1999, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, Αθήνα: Κέδρος
- Μ. Μακράκης, 1984, *Ο Ντοστογιέφσκι και η Επανάσταση των Νέων*, Παρουσία
- Ν. Μπερντιάεφ, 1999, *Το Πνεύμα του Ντοστογιέφσκι*, μτφ. Ν. Ματσούκας, Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας
- Π. Μπουρντιέ, 1999, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Στάχυ
- Π. Μπουρντιέ, 2006, *Η Αίσθηση της Πρακτικής*, μτφ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Π. Μπουρντιέ, 2003, *Η Διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Πατάκης
- Φ. Νίτσε, χ.χ., *Γενεαλογία της Ηθικής*, Εκδοτική Θεσσαλονίκης
- Φ. Νίτσε, χ.χ., *Ecce Homo*, Αθήνα: Γκοβόστης
- Φ. Ντοστογιέφσκι, 2006, *Έγκλημα και Τιμωρία*, μτφ. Σ. Πατατζής, Ελευθεροτυπία
- Φ. Ντοστογιέφσκι, 1990, *Αδελφοί Καραμάζοφ*, μτφ. Άρης Αλεξάνδρου, Αθήνα: Γκοβόστης
- Ν. Παναγιωτόπουλος, 2003, 'Η Διάκριση της «Διάκρισης»', στο Π. Μπουρντιέ *Η Διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, μτφ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Πατάκης
- Ν. Παναγιωτόπουλος, 1989, «Από τον Κανόνα στις Στρατηγικές και από το Υποκείμενο στον Δρώντα Φορέα». *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τεύχος 72
- Κ. Παπαγιώργης, 1990, *Ντοστογιέφσκι-Βίος και Συγγραφή*, Αθήνα: Καστανιώτης
- Μ. Φουκώ, 1989, *Επιτήρηση και Τιμωρία-Η Γέννηση της Φυλακής*, μτφ. Κ. Χατζηδημού- Ι. Ράλλη, εκδόσεις Αθήνα: Ράππας
- Μ. Φουκώ, 1991, *Η Μικροφυσική της Εξουσίας*, μτφ. Λ. Τρουλινού, Αθήνα: Ύψιλον

- Μ. Φουκώ, 2002, *Εγώ, ο Πιέρ Ριβιέρ, που έσφαζα τη μητέρα μου, την αδερφή μου και τον αδερφό μου...Μια περίπτωση μητροκτονίας-αδελφοκτονίας το 19^ο αιώνα*, μτφ. Γ. Οικονόμου, Αθήνα: Κέδρος
- Α. Χρύσης, 1999, «Έγκλημα και Ιστορία. Από τη Φιλοσοφία του Ντοστογιέφσκι στην Πράξη του Ρασκόλνικοφ» στο Α. Κουκουτσάκη (επιμ.), *Εικόνες Εγκλήματος*, Αθήνα: Πλέθρον
- G. Agamben, 2005, *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*, μτφ. Π. Τσιαμούρας, Αθήνα: Scripta
- M. Mauss, 2004, «Κατηγορία του προσώπου» στο M. Mauss, *Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία*, μτφ. Θ. Παραδέλλης, Αθήνα: Εικοστός Πρώτος
- V. Jankelevitch, 2003, *Το βάρος της συνείδησης*, Αθήνα: Ψυχογιός
- E. Durkheim, «Ορισμοί του εγκλήματος και λειτουργία της ποινής» στο Ι. Φαρσεδάκης, 1990, *Η Εγκληματολογική Σκέψη από την Αρχαιότητα ως τις Μέρες μας*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σελ. 347-360